МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет української філології
Кафедра української мови

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна робота студентки
групи УАФм-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література),
додаткова спеціальність
014.02 Середня освіта
(Мова і література (англійська))
Безобразової Дар'ї Олександрівни

Керівник кандидат філологічних наук,
доцент **Бузько С. А.**

Кривий Ріг – 2025

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Безобразова Дар’я Олександрівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету (КДПУ) з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

З чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету (КДПУ) ознайомлена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

АНОТАЦІЯ

Безобразова Д. О. Методика формування культури публіцистичного мовлення учнів профільної школи в навчанні української мови : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2025. 78 с.

У роботі досліджено лінгводидактичні засади формування культури публіцистичного мовлення учнів профільної школи. Висвітлено поняття культури мови й культури мовлення в сучасному лінгводидактичному аспекті, схарактеризовано сутність і функції публіцистичного стилю як важливого складника комунікативної компетентності мовної особистості. Розкрито роль публіцистичного мовлення у формуванні критичного мислення, національно-культурної ідентичності та мовної свідомості учнів. Окреслено сучасні підходи, принципи, методи й форми навчання української мови, спрямовані на вдосконалення публіцистично-мовленнєвих умінь. Проаналізовано зміст навчальних програм і підручників з української мови для профільної школи, успішність реалізації у них компетентнісного й текстоцентричного підходів до розвитку культури публіцистичного мовлення. Запропоновано систему вправ і методичних рекомендацій для вчителів-словесників, спрямованих на підвищення ефективності навчання публіцистичного стилю у профільній школі.

Ключові слова: культура мовлення, публіцистичний стиль, принципи й методи розвитку мовлення, компетентнісний підхід, текстоцентричний підхід, профільна школа.

ЗМІСТ

ВСТУП.....5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ.....8

1.1. Поняття культури мови і культури мовлення в лінгводидактичному аспекті.....8

1.2. Публіцистичне мовлення у світлі теорії мовних стилів.....15

Висновки до першого розділу.....26

РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ.....28

2.1. Сучасні підходи, принципи у вивченні стилів української мови.....28

2.2. Форми і методи роботи вчителя щодо формування в учнів публіцистично-мовленнєвої культури.....38

Висновки до другого розділу.....46

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....48

3.1. Питання публіцистичного стилю в програмах і підручниках з української мови для профільної школи.....48

3.2. Система завдань і вправ для формування культури публіцистичного мовлення учнів профільної школи.....56

Висновки до третього розділу.....66

ВИСНОВКИ.....68

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....71

ВСТУП

Актуальність теми. Реалії сучасності, у яких стрімкі глобалізаційні процеси супроводжуються якісними й кількісними змінами засобів масової комунікації, вимагають внесення суттєвих змін до змісту філологічної освіти. Подальша професійна та громадська діяльність здобувачів освіти зумовлює потребу опанування навичок переконливого та аргументованого висловлення власних думок у процесі шкільного навчання.

Розвиток комунікативної компетентності, що за минулі десятиліття повноцінно перейшов до центру уваги лінгводидактів як пріоритетне завдання вчителів-словесників, наразі ускладнюється появою «нової парасольки грамотності». Уміння читати й писати, що становить традиційне розуміння поняття грамотності, доповнюється інформаційною, медійною та мережевою складовими. Всебічно розвинена особистість повинна вміти критично аналізувати та адекватно оцінювати потоки інформації, у тому числі отримані через медіатексти різних форм і жанрів [6, с. 56]. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема формування культури публіцистичного мовлення учнів, адже саме публіцистичний стиль є основою комунікації в сучасному інформаційному просторі.

Ефективність вивчення функціональних стилів у профільній школі забезпечується наявністю методично доцільних підходів, принципів і форм навчання. Зазначену проблему досліджувала низка провідних лінгводидактів сучасності, як-от: Л. Мацько, М. Пентилюк, Т. Груба, Т. Семашко, Т. Коць та ін. Окремо питання вивчення публіцистичного стилю в ході опанування шкільного курсу української мови досліджував у своїх працях І. Гамрецький.

Мета кваліфікаційного дослідження – опрацювання методичних засад удосконалення культури публіцистичного мовлення учнів профільної школи.

Для досягнення наведеної мети визначено такі **завдання** магістерської роботи:

1) визначити ключові ознаки лінгводидактичних категорій культури мови й культури мовлення;

2) окреслити теоретичні особливості сучасного етапу розвитку публіцистичного стилю;

3) дослідити специфіку сучасних підходів, принципів та методів вивчення публіцистичного стилю на профільному етапі вивчення шкільного курсу української мови;

4) з'ясувати місце публіцистичного стилю в шкільних програмах з української мови для рівня стандарту та профільного рівня;

5) надати оцінку матеріалу, спрямованому на розвиток культури публіцистичного мовлення, що міститься в підручниках для 10 та 11 класів;

6) розробити систему вправ для вдосконалення навичок публіцистичного мовлення в профільній школі.

Об'єкт дослідження – процес формування культури публіцистичного мовлення в профільній школі.

Предмет дослідження – методика вдосконалення публіцистичного мовлення здобувачів освіти на уроках української мови.

Основні методи дослідження: теоретичний аналіз (вивчення й аналіз теоретичних засад формування культури публіцистичного мовлення); критичний аналіз (дослідження сучасних підходів та методів удосконалення публіцистичного мовлення учнів у працях провідних лінгводидактів); теоретичний синтез (систематизація та узагальнення теоретичних відомостей про публіцистичний стиль і культуру мовлення); системний аналіз; описовий метод (опис особливостей і жанрів публіцистичного стилю, вимог до вмінь і навичок здобувачів освіти, актуальних підходів, принципів та методів навчання української мови в профільній школі); метод проєктування (розробка системи вправ для вдосконалення публіцистичної культури мовлення учнів).

Теоретична значущість роботи полягає в системному аналізі проблеми формування культури публіцистичного мовлення в профільній школі.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані студентами-філологами для написання курсових і кваліфікаційних робіт, а також для подальшого дослідження

окресленої проблеми. Запропонована система вправ може стати в пригоді вчителям-словесникам у ході підготовки до уроків української мови.

Результати дослідження було **апробовано** публікацією статті з теми дослідження: Безобразова Д. Поняття культури мови і культури мовлення в лінгводидактичному аспекті. *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. пр. Кривий Ріг, 2025. Вип. 14.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаної літератури, що містить 88 позицій. Загальний обсяг роботи становить 79 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ

1.1. Поняття культури мови і культури мовлення в лінгводидактичному аспекті

Сучасний світ, у якому комунікація як основа соціальної взаємодії відіграє ключову роль, ставить перед фахівцями освітньої галузі завдання не лише передавати знання, а й формувати навички ефективного мовленнєвого спілкування. Рідна мова – це невід'ємна частина цієї діяльності, яка водночас нерозривно пов'язана з поняттями самоідентифікації та національної свідомості. Масовість сучасної комунікації та поява нових її форм, що додатково ускладнюється необхідністю опанування основ міжкультурного спілкування, вимагають відповідної модифікації освітньої галузі для підтримки адекватного рівня духовної культури суспільства [80, с. 324]. Актуалізація змісту освітнього процесу, що виступає пріоритетним завданням системи освіти на сучасному етапі її розвитку, повинна враховувати зазначені тенденції в ході планування та практичного втілення навчальних програм.

Профільна освіта як важливий підготовчий етап до вищої школи має формувати надійний базис для подальшого розвитку необхідних умінь та компетентностей громадян та громадянок України. Метою навчання української мови у школі є формування всебічно розвиненої особистості, яка володіє навичками ефективного спілкування. Уміння творчо і доречно використовувати мовні засоби сприяє самовираженню мовця, допомагає розвинути професійні обдарування та повною мірою розвинути себе як особистість [70, с. 2].

О. Хома, Т. Хома в ході дослідження мовлення української молоді дійшли висновку, що на його формування здійснюють вплив передусім:

– діалектне середовище (60-65%);

– спілкування з членами родини, однолітками тощо (15%);

– поширення слів іншомовного походження, що калькуються в мовленні (≈10%);

– засоби масової інформації, Інтернет (10%) [79, с. 25].

Відтак, у контексті сучасної мовної освіти поняття культури мови та культури мовлення набувають особливого значення. Серед сучасних дослідників-лінгводидактів не існує єдиного погляду щодо критеріїв їх визначення. Л. Мацько пропонує розгляд культури мови у двох основних проявах:

1) як рівень володіння літературною мовою;

2) як окрему галузь лінгвістики, тісно пов'язану зі стилістикою та необхідністю доцільно обирати конкретні мовні одиниці в окремих функціональних стилях [33, с. 6–8].

Культура мови на сучасному етапі розвитку є динамічною наукою, яка досліджує передусім:

– варіативність норм сучасної літературної мови, динаміку їх розвитку та функціонування (визначення допустимості альтернативних варіантів норми);

– співвідношення власне мовних та позамовних чинників нормотворення (аналіз доречності модифікації чинної норми на підставі внутрішньої логіки мови та/або політичних, суспільних, науково-технічних змін);

– місце літературної норми в структурі національної мови (визначення ролі норми як соціального інструменту);

– механізми функціонування мови в умовах білінгвізму (стратегії підтримки мовної чистоти в контексті мовної інтерференції) [19, с. 21].

Однією з дотичних до неї дисциплін вважається педагогіка, що зумовлено потребою формування мовної особистості та вибудовування належних ліній мовної поведінки на ключових стадіях формування індивіда. Поняття культури мовлення, зі свого боку, вказує на особистісний аспект рівня розвитку мовної компетенції та залежить від низки факторів, серед яких окреме місце посідає мовна освіта та рівень освіченості мовця.

С. Кравець та Є. Барань доповнюють перелік вищезазначених проявів культури мови, відзначаючи, що вона також може являти собою «систему ознак

і вимог досконалої літературної мови» або «мовну культуру особистості, колективу, певної групи населення» [26, с. 120], що підкреслює її соціальне забарвлення. Більше зв'язків із лінгводидактичними вченнями має культура мовлення, яка, на думку науковців, відображає індивідуальний аспект культуромовної діяльності сучасних мовців, виступаючи наукою мовного навчання.

Опозицію культури мови і культури мовлення як явищ відповідно суспільного й індивідуального оскаржує в Словнику лінгвістичних термінів А. Загнітко. Феномену культури мови, яка може відображати мовну культуру особистості, колективу, певної соціально-корпоративної групи населення і тісно переплітається зі стилістикою в середовищі мовознавчих дисциплін, протиставляється поняття мовленнєвої культури, що охоплює вияви мовної свідомості народу в побуті, професійному середовищі та інших сферах соціальної взаємодії. Вона є невід'ємним складником культури будь-якого народу, формуючись та систематизуючись на основі загальноприйнятих класичних зразків культурно-мовної спадщини [18, с. 361–362].

Деякі науковці не створюють чіткого розмежування між двома досліджуваними термінами. Зокрема, у словниковій статті, поданій в Енциклопедії української мови за редакцією В. Русанівського, розглядається лише поняття культури мови, яка виконує передусім функцію регулювання рівноваги між усталеними нормами усного спілкування освічених громадян та писемною літературною мовою [75, с. 285]. Сутність виховання культури мови (яка, на нашу думку, у цьому контексті має визначатися як культура мовлення) полягає в культивуванні чуття мови через ознайомлення з художньо-культурною спадщиною, що триває протягом усього життя особистості, починаючи з дошкільного періоду.

Кінцевою метою цього процесу є формування цілісної культурно-мовної особистості, ключовою характеристикою якої, за В. Івановою, вважається володіння «певним етно- і соціокультурним, мовним та інформаційним запасом» та вміння використовувати його в належних комунікативних ситуаціях, що демонструє рівень культурного розвитку особистості [16, с. 7].

Природній симбіоз мови і культури сприяє здійсненню культуроносної функції мови та комунікативної функції культури. Фасилітаторами цих процесів виступають культура мови, що відповідає за унормованість мовної системи, та культура мовлення, яка забезпечує відповідність обраних мовних засобів меті та контексту спілкування.

Л. Струганець подає такі дефініції поняття «культура мови»: 1) самостійна лінгвістична дисципліна, яка вивчає стан і статус норм сучасної української мови; 2) сукупність комунікативних ознак літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування; 3) культивування рідної мови й індивідуального мовлення, реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови [69, с. 97]. У наведеному переліку спостерігається розгляд досліджуваного терміна в науковому, мовознавчому і суспільному розрізах, а також його синтез із поняттям «культури мовлення», яке, на нашу думку, було б доречніше застосувати до третього визначення.

Як мовознавча наука культура мови демонструє зв’язки з когнітивною лінгвістикою, адже явища формування мовної особистості та вибору комунікативних моделей для різних контекстів спілкування неможливо відокремити від мисленнєвих та пізнавальних процесів [59, с. 77]. Цим зумовлюється складність виховання мовленнєвої культури в учнів та учениць профільної школи. Замість механічного запам’ятовування правил, яке нібито має забезпечити правильність їхнього мовлення, вони повинні вчитись усвідомлювати складні абстрактні концепції та співвідносити їх з мовним інструментарієм, що перетинає межі компетенції мовної освіти та можливе лише за умови всебічного розвитку знань у різних галузях суспільної діяльності.

Варто підкреслити відносно суб’єктивний характер ознак високого або низького рівня мовної культури, який водночас ґрунтується на загальносуспільних мовних практиках та узгоджених нормах літературної мови. Найпереконливішою вважаємо позицію Т. Окуневич, яка заперечує можливість підпорядкування оцінним критеріям мови як усталеної системи з чіткими законами розвитку, але вважає цілком доречним їх застосування до

мовлення, зміст якого має відображати логічність, емоційність та естетичність висловлювання та не порушувати мовних норм [42, с. 239–240]. Так, можна констатувати, що дослідниця позначає категорією «мовна культура» саме культуру мовлення.

Мова як суспільне явище перетинається з багатьма сферами людської діяльності, зокрема й політичною, і зазнає видозмін під їхнім впливом. Враховуючи залежність нормалізації та зростання престижності певних мовних практик від актуальної мовної політики, вважаємо доречним зауваження Т. Семашко щодо необхідності відмежовувати поняття культури мовлення від пуризму [61, с. 10]. Існування усталеного мовного етикету, який є результатом тривалого національно-культурного розвитку суспільства і спостерігається через використання специфічних, деколи регіонально зумовлених мовно-виражальних засобів, не вимагає штучного «очищення» мови від іншомовних запозичень і діалектизмів. Дотримання мовної культури не має накладати обмежень на природній розвиток мови як динамічної системи, що відображає поступальний історичний розвиток її носіїв, специфіку їхнього побуту, унікальні особливості культури певної місцевості тощо. Основна мета виховання культури мовлення – це опанування здобувачами освіти вже існуючих тенденцій і закономірностей рідної мови, а не створення нових, не притаманних їй, до чого у свою чергу прагнуть прихильники пуристичних змін мовної системи.

Водночас культура мовлення залишається важливим елементом лінгвоекології, яка підкреслює важливість запобігання мовній та мовленнєвій деградації. Наявність сприятливого екологічного мовного середовища є передумовою виховання мовного смаку. Вироблення в учнів та учениць вміння уникати мовної інволюції та «неекологічних» кліше й оцінних висловлювань позитивно впливає на духовну культуру окремих представників суспільства та нації в цілому [71, с. 371].

У ході розвитку культури мовлення необхідно враховувати її багаторівневий характер. Погоджуємось з думкою В. Пасинок щодо можливості поділу мовленнєвої культури на чотири основні складники:

– мовний (правильність висловлювання відповідно до норм сучасної літературної мови);

– комунікативний (доречність і зрозумілість повідомлення в конкретному контексті спілкування);

– естетичний (краса й виразність сказаного або написаного з точки зору слухача/читача);

– етичний (відповідність обраних засобів мовного вираження морально-етичним і культурним нормам) [46, с. 170].

Ефективне виховання культурно-мовної особистості неможливе без визначення конкретних комунікативних ознак мовної культури, які в сукупності нададуть можливість оцінити рівень володіння літературною мовою з достатнім ступенем об'єктивності. Незважаючи на відсутність уніфікованого переліку необхідних якостей, у працях українських дослідників простежуються певні закономірності щодо вибору найпріоритетніших показників високої культури мови.

Першочергове значення має правильність як базова ознака відповідності нормам сучасної літературної мови, яка доповнюється чистотою, логічністю, доречністю, змістовністю, різноманітністю, точністю, виразністю тощо. Деякі науковці виокремлюють більш специфічні критерії. Ключові характеристики культури мовлення, які, на нашу думку, є найбільш актуальними в контексті навчання української мови, викладені в таблиці 1.1 нижче [за джерелами 15, 47, 88]:

Комунікативна ознака	Сутність ознаки
Правильність (нормативність)	Дотримання усталених норм усної та писемної літературної мови (правильна вимова, лексична та граматична точність у використанні семантичних значень слів та їхньої сполучуваності)
Чистота	Відсутність у мовленні слів-паразитів, діалектизмів, грубої або невідповідної змісту та меті висловлювання інтонації
Змістовність	Повне розкриття основної ідеї висловлювання, підбір інформації з орієнтацією на головну думку, уникнення марних деталей

Точність (адекватність)	Відповідність змісту думки її мовному втіленню (вибір лексичних одиниць з урахуванням семантичних нюансів, побудова недвозначних синтаксичних конструкцій)
Логічність (послідовність)	Організація мовлення за законами мислення (поділ тексту на тематичні блоки, використання вставних слів та конструкцій для послідовного і зв’язного викладу думок)
Доречність (доцільність)	Відповідність мовлення меті, контексту спілкування та адресату
Різноманітність	Використання широкого спектру засобів мовного вираження, уникнення шаблонних повторень
Естетичність (образність)	Влучне та стилістично доцільне залучення художніх засобів для емоційно-естетичного наповнення висловлювання
Оперативність	Швидке реагування мовця на зміни в комунікативній ситуації, своєчасне надання релевантної інформації

Табл. 1.1. Сутність комунікативних ознак культури мовлення

Перераховані ознаки не існують ізольовано одна від одної, натомість формуючи цілісну систему, де ігнорування будь-якої з ланок погіршує ефективність комунікації, негативно впливає на імідж мовця.

Успішне формування культури мовлення здобувачів та здобувачок освіти може відбуватися лише за умови чіткого дотримання низки дидактичних вимог, а саме:

– врахування вікових особливостей учня (зміст, методи та рівень складності мовленнєвих завдань мають відповідати психолінгвістичним можливостям учнів на різних етапах розвитку);

– поступового ускладнення навчальних завдань (систематичного переходу від простих до складних мовленнєвих дій, що забезпечує поступове нарощування навичок);

– опори на текстову основу (використання тексту як зразка мовленнєвої культури та матеріал для аналізу й наслідування);

– розвиток різних видів пам’яті (активізація механізмів запам'ятовування й відтворення мовного матеріалу – засвоєння орфографії, пунктуації, структури

текстів, розпізнавання фонетичних норм та інтонаційних моделей, засвоєння мовних еталонів через естетичні враження тощо);

– врахування морального рівня вихованості (розвиток мовного етикету і критичного ставлення до мови, зокрема толерантності в комунікації, навчання аргументовано відстоювати думку без порушення етики) [67, с. 127].

Дотримання зазначених вимог забезпечить доступність, системність та об'єктивність навчання, а також формування ціннісної орієнтації, що дозволить виховати не просто грамотного мовця, а цілісну мовну особистість, здатну до ефективної та етичної комунікації.

1.2. Публіцистичне мовлення у світлі теорії мовних стилів

Вибір мовно-виражальних засобів відповідно до мети і контексту спілкування вимагає не лише загальних теоретичних знань, а й ґрунтовної стилістичної обізнаності. Різноманіття можливих проявів мовно-культурної особистості через призму численних аспектів людської діяльності вимагає відповідної підготовки, що знаходить відображення в зростанні уваги до вивчення стилістики в умовах шкільної мовної освіти.

Поняття стилю не обмежене науковою проблематикою мовознавства. Воно знаходить відображення в інших науках як важлива складова соціально-культурного буття, що зумовлює неодностайність дослідників щодо його визначення. О. Микитюк пропонує трактувати стиль як 1) знаряддя для письма часів античності і Середньовіччя; 2) сукупність ознак мистецтва певної епохи; 3) спосіб, прийом або метод реалізації певної діяльності; 4) характерну манеру людської поведінки; 5) спосіб літочислення [37, с. 28]. Узагальнений характер поданих дефініцій вказує на фундаментальне місце досліджуваного терміну в понятійній системі представників різних культур.

Розгляд мовного стилю в суто лінгвістичному контексті вимагає диференціації стилю мови та стилю мовлення. З цією метою науковці переважно керуються дихотомією «соціальне-індивідуальне». Так, І. Коломієць визначає стиль мови як явище соціальне й абстрактне, що є статичним накопиченням мовних одиниць і стилістичних ресурсів, протиставляючи йому

категорію стилю мовлення, яка характеризується індивідуальністю і предметністю та передбачає конкретну динамічну реалізацію мовного матеріалу відповідно до потреб відповідної комунікативної ситуації [64, с. 34]. Таким чином, стиль притаманний і мові як знаковій системі, норми якої допускають варіювання одиниць на різних рівнях, і мовленню, що існує невідривно від комунікативних сфер суспільного буття, різноманіття яких вимагає стильового розрізнення.

Спостерігається необхідність подальшого відмежування функціонального стилю, що лежить в основі практичної стилістики, від інших виявів стилістичної мовної системи. Доречним вважаємо зіставлення його з поняттями індивідуального та експресивного стилю:

– індивідуальний стиль (ідіостиль, ідіолект) визначає специфічну манеру мовлення індивіда, яка характеризується повторюваним та закономірним використанням окремих засобів мовного вираження, що сприяє відтворенню мовної картини світу та світогляду мовця і вирізненню його з-поміж інших [64, с. 15];

– експресивний стиль залежить від ступеня вираження почуттів, емоцій та прагнення досягти комунікативної мети в будь-якій сфері спілкування і визначається як високий, низький або нейтральний за категоріями урочистості та буденності [86, с. 19];

– функціональний стиль (за визначенням Ю. Арешенкова) становить різновид літературної мови, що діє в межах суспільно важливої сфери мовленнєвої практики, особливості якої зумовлюють використання та закономірне поєднання певних мовних одиниць [1, с. 14].

Варто зазначити, що згадані категорії знаходяться в постійній тісній взаємодії та повинні враховуватись у комплексі задля повноцінного стилістичного аналізу мовлення. Функціональний стиль визначає соціально закріплені рамки спілкування в певній сфері комунікації, індивідуальний стиль відображає суб’єктивне пристосування мовця до встановлених норм, експресивний стиль регулює емоційно-оцінний рівень висловлювання. Вимоги конкретного функціонального стилю окреслюють можливий діапазон

експресивності та обмежують вибір мовно-виражальних засобів для формування ідіостилю.

Предметом детального розгляду в нашому дослідженні виступає один із функціональних стилів, що зумовлює подальшого уточнення ознак цього поняття. О. Черниш вказує на існування ключових характеристик функціонального стилю, а саме ситуативності (залежності підбору мовно-виражальних засобів від контексту спілкування) та вибірковості (усвідомленого вибору манери комунікативної поведінки, що впливає на надання переваги певним мовним одиницям) [83, с. 38].

Об’єктивність природи функціональних стилів не викликає сумнівів і знаходить практичне вираження в існуванні загальноприйнятих стилістичних норм серед мовців, проте не можна свідчити про наявність у наукових колах одностайних критеріїв формування стилю та чинників функціонально-стильової диференціації мовлення. Орієнтовний перелік ключових стилетвірних факторів знаходимо у працях С. Бибик, яка виокремлює три основні категорії:

– функція (кому адресоване повідомлення і з якою метою, у який спосіб відбувається комунікація);

– сфера реалізації (офіційна, неофіційна, публічна тощо);

– мовні (лексичні, фразеологічні, морфологічні, синтаксичні), композиційно-мовні та екстралінгвальні характеристики (частота вживання певних мовно-структурних та позамовних одиниць) [4, с. 39].

Неузгодженість ознак стильового розрізнення унеможливлює існування єдиного переліку функціональних стилів. Для цілей мовно-освітньої галузі традиційно використовують усталений список, до якого традиційно належать розмовно-побутовий, публіцистичний, науковий, художній та офіційно-діловий стилі, що іноді доповнюється конфесійним, епістолярним, ораторським та інформаційним, унікальність яких у порівнянні з іншими стилями залишається предметом наукових дискусій [45, с. 112].

Варто зазначити, що система мовних стилів побудована за принципом функціонального взаємодоповнення стилів, кожен із яких має унікальні

функції, що допомагає ефективно обслуговувати потреби суспільства в усіх сферах комунікації. Водночас вона характеризується відкритістю та взаємопроникністю окремих її елементів, що передусім стосується менш суворих функціональних стилів (публіцистичного, художнього, розмовного). Видозміна та переосмислення традиційних функційно-стилістичних понять виступають показниками суспільного прогресу та вимагають постійної уваги з боку дослідників-лінгводидактів. Особливо актуальним спостереження за новітніми тенденціями видається в контексті викладання вищеперерахованих динамічних стилів, до яких належить і публіцистичний.

Вивчення особливостей публіцистичного стилю мовлення перебуває в центрі уваги багатьох мовознавців, що зумовлює існування широкого спектру дефініцій. Визначальні риси деяких з них, поділені за вищенаведеним переліком чинників стилетворення, вказані в таблиці [за джерелами 1, 18, 30, 61, 75]:

Ім'я, прізвище науковця	Функції	Сфери реалізації	Ознаки
С. Єрмоленко	інформативно-пізнавальна, емоційно-експресивна (афективна) функція впливу	сфера масової інформації (мова преси, телебачення, радіо)	стисліть і зрозумілість, пишномовність, патетичність, спонукальна експресія
Т. Семашко	двоєдина функція інформування та впливу	громадсько-політична, суспільно-культурна, виробнича діяльність, навчання	динамічність, актуалізація сучасності, емоційність, простота і доступність та ін.
А. Загнітко	вирішення суспільно-політичних питань, активний вплив на слухача/читача, спонукання його до діяльності; пропаганда певних думок	громадсько-політична, суспільно-культурна діяльність, освіта	поєднання логічності доказів, точності висловлення з емоційно-експресивною образністю

Ю. Арешенков	ідеологічний (інтелектуальний та емоційний) вплив, модифікація свідомості адресата, волюнтативна, оцінна	політико-ідеологічна діяльність суспільно-політичних і громадських організацій, установ, об’єднань	експресивність, оцінність, доступність
Ю. Ковалів	виклад даних, вплив на свідомість, формування громадської думки, агітація та пропаганда	періодичні і неперіодичні видання, радіо і телебачення, інші засоби масової інформації	образність, полемічна гострота, логічна послідовність викладу

Табл. 1.2. Функції та особливості публіцистичного стилю

Узагальнюючи доробки різних науковців, відзначаємо констатацію подвійної функціональної природи публіцистичного стилю, що поєднує транслювання об’єктивної інформації зі спробами формування суспільної думки. Нерідко публіцистичність як стилістичну ознаку мовлення пов’язують з категоріями пропаганди, агітації, заангажованості [30, с. 297], що наразі мають переважно негативну конотацію. Сфера використання стилю трактується в широкому (громадсько-політична, суспільно-культурна, політико-ідеологічна) або вузькому (засоби масової інформації) значенні. Найбільш стислий перелік ознак знаходимо в Ю. Арешенкова, який розглядає публіцистичне мовлення як явище експресивне, оцінне й доступне. Водночас Т. Семашко нараховує понад десять характеристик, до яких відносить зокрема авторську пристрасть, переконливість та документально-фактологічну точність.

Цікавою є думка С. Поворознюк про публіцистичний стиль «як ідеологізований критичний дискурс, що <...> ґрунтується на викладенні реальних фактів, які є лише приводом для викладу авторського погляду на подію, моделюючи інтереси соціуму» [48, с. 124]. Виокремлюється змішана природа аналізованого стилю на межі інформаційного та оцінного, а також конструктивна роль публіцистики у формуванні громадської свідомості, що перетворює об’єктивні факти на відправну точку для подальшого викладу суб'єктивної інтерпретації події та аргументації власної позиції.

Ураховуючи позиції науковців, пропонуємо авторське визначення публіцистичного стилю як функціонального різновиду літературної мови, що діє в суспільно значущих сферах людської діяльності через засоби масової комунікації, поєднуючи функції інформування та ідеологічного впливу на свідомість адресата; орієнтація на масову аудиторію зумовлює вимоги щодо експресивності, доступності та оцінного ставлення до актуальних проблем сучасності у публіцистичному мовленні.

Варто підкреслити вирішальне значення оцінності як однієї з характерних особливостей публіцистичного стилю. Сучасна публіцистика відмовляється від відвертого пропагування певної точки зору на користь прихованих маніпуляцій. Експліцитні оцінки, у яких автор чітко окреслює свою ідеологічну приналежність шляхом використання пейоративної або меліоративної лексики для опису суспільно-політичних явищ, поступаються імпліцитним, що містяться в обраних номінативних одиницях, евфемістичних виразах та загальній тональності публіцистичного тексту [84, с. 75–76].

Конкретизація пропонованого визначення вимагає порівняння досліджуваного стилю з ключовими особливостями інших функціонально-стильових різновидів. Так, функціональна дуальність публіцистичного мовлення вирізняє його з-поміж переважно однозадачних стилів. Так, науковий стиль описує об’єктивну реальність, офіційно-діловий регламентує, а публіцистичний використовує окремі її аспекти як інструмент соціальних змін шляхом аргументації та переконання. Незважаючи на експресивність та образність публіцистики, варіативність її мовно-виражальних засобів поступається багатогранності розмовного та художнього стилю. Наявність публіцистичних кліше та вимог до термінологічної точності, зокрема в аналітичних матеріалах, дають підстави говорити про відносно вищий рівень стандартизованості.

Своєрідність публіцистичного мовлення знаходить вираження на всіх рівнях мовної організації. Серед розмаїття її формальних проявів виділяють:

– продуктивні суфікси *-нн-, -енн-, -інн-, -ізм (-изм, -їзм), -ств-, -цтв-*, що сприяють узагальненому й стислому викладу інформації [65, с. 59];

– запозичені префікси *анти-, архі-, екстра-, контр-, псевдо-, ультра-* та ін., які часто використовуються в цілях гумору, іронії або сатири [65, с. 60];

– дієслівні форми наказового способу, спрямовані на спонукання до певної дії, створення ефекту єдності, апелювання до моральних обов'язків тощо;

– дієприкметники пасивного стану минулого часу, які зміщують фокус від виконавця дії (суб'єкта) до результату, що може використовуватись у цілях маніпуляції суспільною думкою [76, с. 30];

– синоніми (абсолютні, ідеографічні, контекстуальні, семантико-стилістичні) як спосіб уникнення тавтології та збільшення експресивності мовлення [65, с. 22];

– омоніми й пароніми для створення гри слів, передусім у заголовках, що надає тексту гумористичне або сатиричне забарвлення [65, с. 26];

– лексичні одиниці в переносному значенні, що не зафіксоване в словниках, які набувають відтінку негативної оцінки (зокрема це стосується іншомовної та професійної лексики) [21, с. 37];

– публіцистичну фразеологію, яка охоплює стилістично нейтральні усталені словосполучення та запозичені з розмовного й художнього стилів крилаті вирази з високим рівнем експресивності, що часто доповнюються фразеологічними одиницями суспільно-політичного спрямування [63, с. 47];

– риторичні фігури накопичення (елементи повторів, багатосполучниковості, градації для конкретизації думки та урізноманітнення мовлення), уникнення (зокрема еліпсис та асиндетон, що допомагають акцентувати увагу на новій або ключовій інформації), переміщення (паралельні конструкції та стилістичні інверсії, які роблять мовлення більш логічно структурованим та ритмічним) [23, с. 343–349];

– період як спосіб організації речень для впливу на думку аудиторії шляхом підкреслення контрасту між зіставлюваними ідеями, що наповнює висловлювання риторичною емоційністю [65, с. 129];

– безособові речення, що допомагають приховати авторське «Я» та, відповідно, суб'єктивність поданих аргументів шляхом знеособленого викладу інформації [65, с. 108];

– речення окличного типу, які апелюють до емоцій читача/слухача, висловлюючи заклик до дії, пересторогу, гнів, вдячність тощо [65, с. 96].

Відтворення в публіцистиці багатоаспектного суспільно-політичного життя спричиняє її багате жанрово-тематичне розмаїття. Відповідно до мети висловлювання розрізняють жанри:

– інформаційні (замітка, репортаж, інтерв'ю, звіт), у яких поєднується стилістично маркована та нейтральна лексика для забезпечення логічно структурованого й доступного викладу інформації;

– аналітичні (репортаж, стаття, кореспонденція, рецензія), що відображають прагнення сконструювати логічний причинно-наслідковий ланцюжок подій і критично його осмислити, для чого стилістично нейтральні елементи доповнюються експресивними для здійснення якомога ефективнішого впливу на суспільну свідомість;

– художньо-публіцистичні (нарис, есей, памфлет, фейлетон), які містять притаманні художньому стилю ознаки образності та висувають на перший план суб'єктивну оцінку автора [24, с. 16–17].

Можлива подальша жанрова диференціація публіцистичного мовлення з виокремленням:

– мовлення преси (писемних форм вираження);

– мовлення радіо та телебачення (усного мовлення ведучих);

– усного публічного мовлення (промов, виступів на політичних зібраннях);

– стилю церемоній [18, с. 769].

З огляду на турбулентність сфер людської взаємодії, яку обслуговує публіцистичний стиль, серед науковців у галузі стилістики спостерігаються активні дискусії на тему того, чи існує необхідність доповнення його іншими або навіть розчленування його на більш вузькоспеціалізовані функціональні стилі, такі як стиль реклами, стиль мас-медіа, стиль інтернету, стиль політики, що відображатиме зростання ролі цих елементів суспільного життя [14, с. 153]. Зазвичай звертають увагу саме на формальні особливості публіцистичного мовлення різних жанрів. Як зазначає С. Чемеркін, публіцистика інтернет-видань демонструє ознаки розмовного стилю, що проявляється зокрема у

використанні субстандартної інвективної лексики [82, с. 37]. Специфіка мови реклами полягає у використанні іншомовних лексичних одиниць, фреймів як засобу рекламної реалізації, нетекстових символів, професіоналізмів тощо, що спричиняє її унікальне мовно-стилістичне забарвлення [81, с. 93–94].

На нашу думку, прихильники поділу публіцистичного мовлення на різні стильові категорії беруть до уваги лише сферу реалізації стилю та мовні й екстралінгвальні ознаки стилетворення, при цьому ігноруючи функції стилю як основний його чинник. Таке суто формальне розмежування суперечить принципам функціональної стилістики, де першочергову роль відіграють комунікативні цілі. Основною метою публіцистичного мовлення в його усних та письмових формах, незалежно від їхньої жанрової приналежності, залишається вплив на суспільну думку, що об'єднує розмаїття публіцистичних текстів у межах єдиного стилю.

У цьому контексті простежується необхідність розглянути питання виокремлення інформаційного стилю як принципово відмінного від публіцистичного. Основною підставою для такого поділу деякі мовознавці називають несумісність суспільно-політичної та політико-ідеологічної сфер використання публіцистичного мовлення з масово-інформаційною діяльністю, що зумовлює специфічне мовно-стилістичне вираження і вимагає перегляду наявної теорії мовних стилів [29, с. 26]. Вважаємо слушним зауваження О. Проценка щодо недоречності розмежування публіцистичного та інформаційного стилів за критерієм виконання відповідно мовних функцій впливу та інформування, що замість об'єктивно існуючих реалій відображає прагнення розмежувати пропагандистську та інформаційну публіцистику [57, с. 271]. Подібна дихотомія може оцінюватися як штучна, оскільки інформаційна функція в публіцистиці завжди підпорядкована функції впливу.

Стрімкий розвиток засобів масової комунікації вважається однією з ознак розвинених інформаційних суспільств. Водночас специфічний характер медіатекстів як важливого інструменту публіцистичної діяльності, до створення яких через сучасні суспільно-політичні реалії залучені не лише професійні журналісти, а й фахівці інших галузей з різним рівнем володіння сучасною

літературною мовою, розмиває стилістичні особливості змістоформи публіцистичних текстів.

Найменш сталим компонентом публіцистичного стилю медіатекстів виступає його лексична складова, що постійно модифікується й поповнюється під впливом суспільно-політичних процесів. Минуле десятиліття позначилось суттєвими змінами в соціально-економічному розвитку України та світу, які спричинили появу та закріплення нових явищ у лексичному арсеналі публіцистики. У таблиці нижче узагальнені головні екстралінгвальні чинники сучасності та їхній вплив на еволюцію мови публіцистичних текстів [за джерелами 39, 40, 62, 66, 68].

Причина (суспільно-політичне явище)	Наслідок (зміни лексичного складу публіцистичного мовлення)
активізація глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, підтримка України країнами Заходу в протидії російській агресії	поява великої кількості інтернаціоналізмів, запозичення нової іншомовної лексики, передусім англіцизмів та американізмів
демократизація та лібералізація засобів масової інформації	активна функціональна транспозиція розмовної лексики, зокрема жаргонізмів
посилення уваги до історичного та сучасного розвитку української мови, спроби відмежувати її від російської	зростання варіативності словотвірних форм на основі питомо українських та іншомовних ресурсів, які частково або повністю не відповідають усталеним нормам літературної мови; поява «функціональних неологізмів» на базі вже існуючих лексичних одиниць
високий рівень мовної агресивності через перенасиченість ЗМІ негативною інформацією, у т. ч. через реалії воєнного стану	використання табуйованої лексики, вульгаризмів, афористичних виразів для відображення стану суспільної свідомості всупереч вимогам мовної етики

Табл. 1.3. Причинно-наслідкові зв'язки змін лексичного складу публіцистичного мовлення

Вивчення мови засобів масової інформації як одного зі зразків публіцистичного стилю ускладнюється мінливим ставленням до необхідності дотримання мовних норм серед представників журналістської спільноти. Через

надання пріоритетного значення комунікативній відповідності поданої інформації меті повідомлення, типовим явищем стало ігнорування помилок у медіа-текстах на різних рівнях мовної організації. Намагаючись зробити текст більш виразним та унікальним, публіцисти нерідко припускаються навмисних помилок, що актуалізує цінність вміння аудиторії помічати їх стилістичну роль і відрізняти їх від огріхів, зумовлених недостатнім рівнем комунікативної компетентності автора [8, с. 119]. Така практика вимагає системного осмислення з точки зору її впливу на стан мовної культури суспільства.

Т. Коць акцентує увагу на постійній взаємодії прескриптивної та дескриптивної норм у мові періодичних видань, що не лише впливає на внутрішньостильові параметри, а й спричиняє зміни мовної системи в цілому. Реалії сьогодення вимагають підвищеної уваги до використання прескриптивних норм, що є особливо важливим для збереження чистоти мови і мовлення в умовах активного процесу глобалізації [23, с. 258]. Лінгвоекологічний аспект набуває стратегічного значення в контексті підтримки мовної ідентичності нації, забезпечення її цілісності та самобутності. Роль публіцистики як випробувального майданчика для лексичних та словотвірних інновацій, що не завжди позитивно впливають на становище мовної культури, повинна обов’язково враховуватись при виборі підходів та матеріалів для викладання публіцистичного стилю в профільній школі.

Виходячи з вищенаведених характеристик публіцистичного стилю та проблемних аспектів вивчення зразків мови засобів масової інформації, маємо підстави розглядати публіцистичну мовленнєву культуру як невід’ємний складник загальної культури мовлення, що підлягає вищезазначеним вимогам та критеріям оцінювання. Так, надмірне використання субстандартної лексики й систематичне ігнорування мовних норм серед сучасних публіцистів, що негативно впливає на стан національно-мовної свідомості, вимагає виховання в мовців навичок цілеспрямованого уникнення ненормативних мовних одиниць та розумного використання інновацій мовної системи, що демонструватиме високий рівень їхнього володіння літературною мовою. Незважаючи на пріоритетне значення інформаційної функції публіцистичного мовлення, його

експресивні та естетичні характеристики повинні завжди залишатися в центрі уваги мовця [44, с. 89].

Висновки до першого розділу

Аналіз теоретичних засад культури публіцистичного мовлення виявив суттєву взаємозалежність між культурою мови як суспільним явищем та культурою мовлення як індивідуальною компетенцією. Культура мови розглядається у двох основних аспектах: як рівень володіння літературною нормою та як галузь лінгвістики, що вивчає динаміку норм сучасної літературної мови. Культура мовлення визначає здатність до свідомого вибору мовних засобів відповідно до комунікативного контексту. Обидва поняття є взаємодоповнювальними, а їхньою спільною метою виступає формування всебічно розвиненої мовної особистості – індивіда, здатного до креативної, етичної та ефективної комунікації на основі національно-культурних цінностей. У лінгводидактичних практиках культура мови та культура мовлення тісно переплітаються, формуючи цілісний підхід до мовної освіти.

Публіцистичне мовлення в аспекті функціональних стилів характеризується подвійною функцією: поєднанням інформаційного та ідеологічного (впливового) компонентів. Його відмінними рисами є орієнтація на масову аудиторію, висока експресивність, оцінність, актуальність і доступність. Специфіка стилю виявляється на всіх рівнях мови: використання іншомовної лексики, оцінних слів, риторичних фігур, спеціальних словотвірних моделей тощо. Жанрове розмаїття публіцистики (інформаційні, аналітичні, художньо-публіцистичні форми) підкреслює її адаптивність до суспільних потреб та вимагає підвищеної уваги в контексті вивчення особливостей публіцистичного стилю в профільній школі.

Сучасний розвиток публіцистики стикається з низкою викликів. Вплив соціополітичних процесів (глобалізація, війна, демократизація ЗМІ) спричиняє потік англіцизмів, активізацію жаргонізмів, використання табуйованої лексики та неологізмів. Суперечності між прескриптивною (нормативною) та

дескриптивною (фактичною) нормами, а також навмисне порушення правил для експресивності загрожують мовній екології.

Отже, формування культури публіцистичного мовлення вимагає інтеграції трьох аспектів: нормативного (засвоєння літературних стандартів), функціонально-стилістичного (розуміння специфіки публіцистики та її жанрів) та лінгвоекологічного (баланс між мовними інноваціями та збереженням чистоти мови). Це забезпечить підготовку особистостей, здатних до творчої, відповідальної та ефективної комунікації в публічному просторі, що є пріоритетом у контексті національно-культурної ідентичності та розвитку інформаційного суспільства.

РОЗДІЛ 2
ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ

2.1. Сучасні підходи, принципи у вивченні стилів української мови

Навчання стилістики в профільній школі, як і будь-якого іншого мовного аспекту, підпорядковане багаторівневій методичній системі, що охоплює низку лінгводидактичних понять. Підходи до навчання, принципи, методи, прийоми, засоби та форми його організації формують цілісний комплекс, який слугує інструментом для досягнення цілей та завдань навчального процесу в цілому та на окремих його етапах.

Чинна нормативно-правова база визначає загальні орієнтири сучасної мовної освіти. Згідно з положеннями Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, її головною метою вважається формування гуманістично спрямованої та національно свідомої особистості з добре розвиненими морально-естетичними орієнтирами, яка бере активну участь у суспільному житті. Враховуючи метадіяльнісний характер мови та мовлення, що супроводжують усі інтелектуальні та психофізичні процеси, саме уроки української мови демонструють найбільший потенціал для розвитку соціокультурно багатої мовної особистості учнів та учениць.

Т. Груба пропонує оцінювати рівень сформованості мовної особистості на основі:

– володіння лексико-граматичною специфікою рідної мови;

– розуміння та здатності конструювання мовлення на рівні тексту;

– майстерності використання мовно-виражальних засобів залежно від комунікативної сфери та теми з урахуванням жанрово-стильових вимог;

– опанування прагматичними законами комунікації з огляду на соціальний статус індивіда, його роль як мовця або слухача та усталені норми етики й етикету [13, с. 134].

Відтак, уміння оперувати мовними одиницями залежно від стилістичного забарвлення висловлювання є невід’ємним складником добре розвиненої

мовної особистості, що зумовлює необхідність підвищеної уваги до стилістики на уроках української мови. Погоджуємось із думкою Л. Ходанич, П. Ходанич про стилістику як «своєрідну кульмінацію вивчення мови», що безпосередньо пов'язує мовну освіту з формуванням ментальності, адже кумуляція знань про різні сфери діяльності народу лежить в основі формування стилістичної компетентності [78, с. 4].

І. Кучеренко визначає стилістичну компетентність як «сукупність знань, умінь і навичок про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективно застосовувати у конкретному спілкуванні в ролі адресата і адресанта» [28, с. 190]. Отже, стилістично компетентна особистість має володіти певними стилістичними вміннями, які допоможуть їй орієнтуватися в різноманітті міжособистісної комунікації.

Для конкретизації сутності таких умінь та навичок звертаємося до праць М. Пентилюк, яка виокремлює мовний і мовленнєвий аспекти вивчення стилістики, що стосуються відповідно ознайомлення із стилістичним потенціалом мовних засобів та особливостей їх використання залежно від комунікативної ситуації. На цій підставі дослідниця класифікує стилістичні вміння та навички на дві категорії:

1) спрямовані на вивчення стилістично маркованих одиниць (практична стилістика);

2) покликані для опанування зв'язним мовленням у рамках окремих функціональних стилів (функціональна стилістика) [52, с. 255].

Подальшу диференціацію стилістичних умінь здійснює А. Попович, пропонуючи поділяти їх на:

– стилістично-мовні (ідентифікація мовно-стилістичних засобів на різних рівнях мовної організації та визначення сфери їх використання, розрізнення відтінків семантичних значень синонімічних одиниць та здійснення доречних синонімічних замін, проведення стилістичного аналізу тексту й встановлення рівня його стилістичної довершеності тощо);

– стилістично-мовленнєві (вміння обирати засоби мовного вираження відповідно до мети висловлювання, конструювати писемне мовлення відповідно до необхідного стилю, знаходити та виправляти різні види стилістичних помилок, редагувати тексти з метою їх стилістичного вдосконалення, видозмінювати тексти з урахуванням вимог іншого стилю);

– стилістично-комунікативні, що охоплюють стилістично-інформаційні, стилістично-інтерактивні та стилістично-перцептивні вміння (вибір мовних засобів відповідно до контексту спілкування з додержанням стилістичних та етикетних норм, обмін думками на основі взаєморозуміння, що забезпечується використанням різноманітних і доречних способів аргументації та самоспостереженням за правильністю оформлення висловлювання) [51, с. 123].

Розвиток широкого спектру зазначених стилістичних умінь і навичок як окрема дидактична мета передбачає підбір відповідних підходів до навчання мови, що допоможуть ефективно та повноцінно її реалізувати. Варто зазначити, що розгалужена система підходів до вивчення стилістики повинна підпорядковуватись трьом ключовим підходам до профільного навчання, визначеним Держстандартом, а саме:

1) діяльнісному (зосереджений на перетворення теоретичних знань на практичні вміння та навички, що сприятиме успішній реалізації соціальної та професійної ролі особистості);

2) компетентнісному (формування ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей як ключова дидактична ціль);

3) особистісно зорієнтованому (рівноправні партнерські відносини між усіма учасниками освітнього процесу, що відображають надання пріоритетного значення їхньому особистісному розвитку) [54].

Таким чином, існує єдиний цілісний комплекс, у якому особистісна орієнтація створює мотивацію та сприятливі умови для вивчення мови, діяльнісний підхід надає інструменти для трансформації знань у реальну комунікативну поведінку, а компетентнісний забезпечує наявність критеріїв оцінювання результатів навчання.

Система підходів вирізняється високим рівнем відкритості, про що свідчить значна кількість допоміжних підходів, спрямованих на поглиблення й диверсифікацію змісту мовної освіти. Погоджуємося з ідеями Г. Дідук-Ступ'як щодо існування в кожному з методичних підходів певних структурних ознак, до яких належать функціональність, дієвість, адаптивність, динамізм, поліваріантність [17]. Відтак, підходи сприяють впровадженню в педагогічну практику нових методів і засобів, що підвищують ефективність навчання і здатні видозмінюватись, якщо цього вимагає специфіка навчально-виховного процесу.

Сучасна лінгводидактика активно працює над створенням нових підходів до вивчення мови та пристосуванням уже наявних до постійних суспільних змін. Спробу поділу їх на тематичні групи здійснив С. Омельчук, який узяв за основу критерії:

– підходу до організації навчально-виховної діяльності (діяльнісний, індивідуальний, компетентнісний, особистісний, особистісно орієнтований, особистісно діяльнісний підходи);

– способу засвоєння навчального матеріалу (дедуктивний, диференційований, індуктивний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, системний, системно-лінгвістичний підходи);

– специфіки вибору й особливостей подання матеріалу з лексики та граматики (професійно спрямований, соціокультурний, текстоцентрично-дискурсивний, функційний, функційно-стилістичний підходи) [43, с. 39].

На особливе місце стилістики в ієрархії аспектів мови, що підлягають вивченню в профільній школі, вказує зростаюча важливість функційно-стилістичного підходу не лише в контексті опанування стилістичних особливостей мовної системи, а й у процесі мовної освіти в цілому. Витоки цього підходу знаходяться в царині функційного, який вважається різновидом комунікативного підходу. Аналіз функціонування одиниць мовної системи в межах текстів різної жанрово-тематичної спрямованості та продукування власного мовлення на основі отриманих результатів визначають сутність досліджуваного підходу.

Удосконалення усного й писемного мовлення у функційно-стилістичному розрізі є багатоетапним процесом, який повинен системно проводитись на більшості уроків української мови задля досягнення помітного прогресу в оволодінні учнями та ученицями складними стилістичними поняттями. Спираємось на класифікацію І. Кучеренко, яка поділяє цей процес на стадії:

– опанування ключовими категоріями стилістики;

– напрацювання стилістичних умінь та навичок;

– практичного втілення набутих знань у ході творення усних і письмових висловлювань [27, с. 107].

Повноцінне оволодіння стилістичними нормами на засадах функційно-стилістичного підходу неможливе без залучення до освітнього процесу принципів текстоцентризму. Текст, як справедливо зазначає М. Пентилюк, є «центральною комунікативною одиницею, що має стилетвірний характер, забезпечує ефективне засвоєння мовних явищ, наочно виявляючи їх функціонування» [52, с. 253]. Саме на текстовому рівні творяться й кодифікуються смисли, втілюються комунікаційні цілі висловлювання, визначається його стилістична приналежність.

Розуміння тексту – це комплексний процес, що вимагає від читача не лише механічного сприйняття значень, поданих у висловлюванні, а й створення нових смислів внаслідок співвіднесення власної смислової системи координат з авторською. Будь-який текст є своєрідним засобом міжособистісної комунікації, успішність якої залежить від характеристик усіх компонентів тріади «автор–текст–читач». Усебічна культурно-освітня розвиненість та високий ступінь культури мовлення автора сприятиме формуванню логічних, доступних та стилістично відповідних текстів, розкодування яких вимагатиме відповідної підготовки з боку читача [85, с. 269]. Виховання мовно-культурної особистості, здатної вести ефективну комунікацію в ролі творця і реципієнта повідомлень та доповнювати змістоформу текстів доречним стилістичним забарвленням, вимагає ґрунтовного розуміння специфіки тексту як каналу спілкування.

Мовний матеріал, який використовується на уроках у рамках текстоцентричного підходу задля ознайомлення з особливостями функціонування стилістично маркованих одиниць, повинен ретельно добиратись з урахуванням:

– пізнавальних потреб і вікових особливостей учнів;

– навчально-виховного потенціалу тексту;

– відповідності морально-ціннісної орієнтації матеріалу вимогам соціокультурної змістової лінії;

– актуальності й цікавості поданої інформації;

– пристосованості тексту до умов та цілей навчання (наявності в ньому необхідного функціонування одиниць мовної системи та національно специфічних мовних концептів, урахування вже сформованих умінь та навичок тощо) [9, с. 73–74].

Активний розвиток комунікативної лінгвістики наприкінці минулого століття спричинив введення до мовознавчих галузей нового поняття дискурсу й зіставлення його з традиційно відомою категорією тексту. Т. Бехта визначає дискурс як «комунікативну подію, процес текстотворення, що виник завдяки тексту і навколо нього», на противагу якому текст є «складним ієрархічно вибудованим завершеним знаковим утворенням, котре слугує для збереження й передачі смислів» [3, с. 20]. Таким чином, дискурс відображає позамовний контекст текстотворення, відтворює соціокультурні аспекти мислення народу на певному етапі розвитку, які кристалізуються у вигляді завершених текстів.

Динамічний та абстрактний характер досліджуваного поняття ускладнює його використання в цілях лінгводидактики. Проте, на нашу думку, перехід від системного до комунікативного погляду на мову в контексті сучасного мовознавства спричинить відповідне зростання уваги до застосування елементів дискурс-аналізу в ході стилістичного аналізу текстів на різних етапах мовної освіти. Особливо актуальним це видається при вивченні стилістики, адже серед дослідників спостерігається тенденція розгляду категорій «дискурс» та «функціональний стиль» як тісно пов’язаних між собою, хоча природа зв’язків між ними залишається предметом наукових дискусій: деякі мовознавці

вважають стиль складником дискурсу, поки інші називають дискурс різновидом стилю [14, с. 155].

Специфіка публіцистичних текстів, проаналізована в теоретичному розділі, вказує на те, що врахування дискурсивного контексту принесло б найбільше користі саме при вивченні публіцистики з притаманним їй відображенням мінливої суспільно-політичної дійсності.

Поглиблене вивчення української мови на профільному рівні передбачає доповнення вищеперерахованих підходів додатковими, що відображатиме багатоаспектний характер філологічного напряму профільної освіти. У чинній програмі для учнів 10–11 класів окремо згадуються соціокультурний, когнітивно-комунікативний та комунікативно-діяльнісний підходи [56].

Соціокультурний підхід передбачає культурне спрямування мовної освіти, що відповідає вимогам Держстандарту щодо зануреності освітньої галузі в українознавчий контекст. Стилістичні прийоми у публіцистиці, художній літературі або навіть офіційно-діловому мовленні часто засновані на історичному досвіді, мистецьких традиціях та колективній пам’яті нації, що актуалізує застосування соціокультурного підходу в процесі вивчення мовних стилів.

Когнітивно-комунікативний підхід підкреслює важливість активізації пізнавальних процесів у ході опанування знань про мовні явища та навичок їх розпізнавання, аналізу, порівняння, класифікації. Опанування стилістики на когнітивно-комунікативних засадах перетворює сукупність стилістичних норм на динамічний інструмент пізнання і міжособистісної взаємодії, що відповідає сучасним вимогам до якісної освіти та допомагає сформувати повноцінну комунікативну компетентність.

Комунікативно-діяльнісний підхід зосереджений навколо продуктивних (говоріння і письмо) та рецептивних (слухання і читання) видів мовленнєвої діяльності як основних способів оволодіння мовою. Л. Мамчур підкреслює відповідність такого підходу ключовій меті шкільного навчання, а саме практичному формуванню комунікативно компетентної особистості, що спонукає до переосмислення змісту та реорганізації традиційних уроків

української мови [31, с. 126]. Завдяки застосуванню щойно набутих знань у справжніх комунікативних ситуаціях в учнів формується вміння вирішувати реальні комунікативні завдання шляхом пристосування власного мовлення до різних контекстів.

Взаємопов'язаність категорій стилю та жанру сприяє прагненню лінгводидактів (О. Горошкіна, Л. Мацько, Н. Голуб, Л. Попова та ін.) враховувати жанрову неоднорідність мовлення в процесі визначення змісту освіти. Варіативність комунікативних ситуацій, що виникають у ході багатогранної людської взаємодії, зумовлює необхідність вивчення мови загалом та конкретно стилістики з точки зору теорії мовленнєвих жанрів. Так, вбачається доцільність виокремлення з комунікативно-діяльнісного підходу окремого комунікативно-жанрового, який, за визначенням Т. Груби, спрямований на «опрацювання комунікативно значущих жанрів у системі, акцентування на змістово-композиційних, лінгвостилістичних особливостях жанрів у їхньому взаємозв'язку, побудову власних висловлювань різних жанрів, адекватних щодо ситуації спілкування» [13, с. 229]. Науковиця звертає окрему увагу на зв'язки досліджуваного підходу з доробками комунікативної лінгвістики та риторики.

Організація навчально-виховного процесу на основі вищеперерахованих підходів принесе помітні результати лише за умови дотримання низки принципів, які покликані надати змісту мовної освіти, визначеному обраними підходами, необхідної форми. Незважаючи на відсутність консенсусу щодо класифікації наявних принципів навчання стилістики, традиційним вважається поділ на дидактичні (загальнодидактичні) та лінгводидактичні принципи. Задля конкретизації сутності загальнодидактичних принципів спираємось на результати досліджень А. Попович, яка пропонує поділяти їх на:

– традиційні (принципи науковості, систематичності, послідовності, наступності, перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності, зв'язку навчання, виховання й розвитку, свідомості й активності, міцності знань тощо);

– сучасні (принципи демократизації, гуманізації, гуманітаризації, єдності національного й загальнолюдського, розвивального навчання, стимулювання самоосвіти й самостійності в навчанні, співтворчості, креативності, індивідуалізації та диференціації, оптимізації, концентризму, особистісної орієнтації, природовідповідності, системності, інтегративності, дослідницького спрямування, емоційності, проблемності, комплексного розвитку всіх сфер особистості, актуалізації результатів навчання, інтенсивності, глобальності тощо) [49, с. 134].

Отже, результативність навчання передбачає адаптування класичних принципів дидактики до потреб сучасності. Навчально-виховний процес повинен містити вивчення стилістики як лінгвістичної дисципліни з використанням її термінів від простих явищ до більш складних, використання стилістично якісних текстів як основи для подальшого творення власного зв'язного мовлення, формування чіткого усвідомлення підстав для використання конкретних мовних засобів у межах певного стилю через багаторазове застосування стилістичних навичок у нових контекстах. Водночас увага має приділятись суб'єкт-суб'єктній взаємодії педагога та учнів, урахуванню індивідуальних можливостей і потреб здобувачів освіти, доповненню аналізу текстів продукуванням власного творчого мовлення, застосуванню технологій проблемного навчання, міжпредметному вивченню стилістичних явищ, зокрема на засадах літератури, історії, психології.

Перелік власне лінгводидактичних принципів, дотримання яких сприяє ефективному формуванню стилістичних умінь та навичок, знаходимо в працях Н. Янко, яка виокремлює:

– принцип взаємозв'язку навчання мови й розвитку мовлення (перетворення теоретичних знань про лексико-граматичні мовні норми на практичні мовленнєві навички);

– принцип єдності розвитку мовлення та мислення (активізація мисленнєвих процесів через диференціацію семантичних значень та граматичних форм слів, побудову логічних висловлювань);

– принцип мотивації мовленнєвої діяльності (спонукання учнів до творчості шляхом апелювання до внутрішньої потреби в самореалізації);

– принцип функціонально-комунікативної спрямованості навчання рідної мови та функціонально-стилістичної диференціації мовлення (ознайомлення з різноманіттям засобів жанрово-стильового вираження української мови та співвіднесення їх з комунікативними цілями);

– принцип розкриття емоційно-експресивної функції мови (розвиток уміння ідентифікувати в чужому мовленні та використовувати у власному засоби вираження оцінності й експресивності);

– принцип зв'язку інтуїтивного й свідомого підходів до явищ мовлення (формування підсвідомого мовного чуття на основі спостереження за «мовними еталонами» в поєднанні зі свідомим засвоєнням теоретичних відомостей);

– принцип органічного поєднання стилістичної роботи з вивченням лексичного та граматичного матеріалу (наскрізний характер роботи з оволодіння стилістичними вміннями при опануванні різних тем, передбачених навчальними програмами);

– принцип контекстного розгляду стилістичних засобів мови (невідривність стилістично забарвлених мовних одиниць від середовища їх застосування на рівні речення й тексту) [87, с. 150–152].

Вважаємо доцільним доповнити зазначені підходи й принципи навчання стилістики додатковими чинниками, що впливають на успішність формування мовно-культурної особистості в контексті шкільного курсу української мови. До них Н. Бородіна відносить:

– комунікативну розвиненість вчителя української мови (високий рівень розвитку культури мовлення, конструктивне спілкування зі здобувачами освіти на уроках та поза класною роботою, перетворення власного прагнення розвивати та берегти рідну мову на мотивацію для учнів);

– створення сприятливого для опанування мовно-стилістичними особливостями україномовного середовища (активізацію різних сфер використання рідної мови);

– використання сучасних педагогічних технологій (урізноманітнення видів індивідуальної, парної та групової мовленнєвої діяльності, зокрема шляхом застосування новітніх досягнень інформаційно-комунікаційної сфери, з метою розвитку творчого й критичного мислення) [7, с. 83].

Отже, сучасні підходи та принципи вивчення функціональних стилів у профільній школі утворюють цілісну й багаторівневу систему. Загальні вимоги щодо індивідуалізованого навчання, орієнтованого на практичне застосування набутих умінь і введення здобувачів освіти в загальнокультурний контекст, зазначені в нормативно-правових документах та наукових працях провідних лінгводидактів. Водночас, утілення змісту зазначених дидактичних категорій у життя при вивченні стилістики повинне бути не механізованим і стандартизованим, а пристосованим до умов сучасності й конкретного навчального середовища.

2.2. Форми і методи роботи вчителя щодо формування в учнів публіцистично-мовленнєвої культури

Практична реалізація визначених підходів передбачає конкретизацію методів та прийомів навчання, які сприятимуть швидкому та ефективному засвоєнню матеріалу зі стилістики. У працях різних науковців містяться варіанти визначення дидактичної категорії методу, деякі з яких наведені в таблиці нижче [за джерелами 12, 22]:

Ім’я, прізвище науковця	Визначення
М. Пентилюк	складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольно-корекційна та ін.
Л. Федоренко	способи роботи вчителя і залежні від них способи роботи учнів з дібраним для вивчення мовним матеріалом

В. Онищук	система взаємопов'язаних видів діяльності вчителя й учнів і прийоми викладання й учіння
О. Костів, О. Сколоздра-Шепітко	системні дії вчителя для процесу організації пізнавальної і практичної роботи учнів з метою засвоєння знань з української мови, вироблення відповідних умінь і навичок
П. Олійник	бінарна система способів, прийомів, засобів, послідовних дій викладача і студентів (учнів) на заняттях, спрямована на досягнення навчальних, дидактичних і виховних цілей і завдань, тобто на оволодіння знаннями, формування умінь, навичок і виховання

Табл. 2.1. Визначення дидактичної категорії методу

Серед спільних рис наведених дефініцій поняття методу навчання відзначаємо його системний характер (більшість науковців розглядають це явище як систему, сукупність дій або способів), орієнтацію на взаємодію вчителя та учнів, практичну спрямованість (організація навчання за допомогою методу підпорядкована конкретним дидактичним цілям).

Тісні зв'язки стилістики та інших аспектів мовної системи вимагають поєднання основних методів навчання мови зі спеціальними для забезпечення диференційованого й індивідуалізованого освітнього процесу. До традиційних методів навчання мови, які також активно використовуються в процесі вивчення стилістичних норм, зазвичай відносять:

– пояснювально-ілюстративний виклад матеріалу вчителем (використовується на початку вивчення нової теми або на підготовчому етапі проблемного навчання з метою формулювання проблеми);

– репродуктивний метод (відпрацювання алгоритмів певної діяльності задля активізації творчості шляхом автоматизації набутих умінь та навичок);

– евристичну бесіду (колективна частково-пошукова діяльність, яка передбачає формулювання, аналіз та моделювання навчальної задачі в ході конструктивного діалогу);

– спостереження за мовно-стилістичними явищами (доповнення свідомого розуміння теоретичних положень інтуїтивним за допомогою розгляду конкретних випадків дії вивчених правил у мовленні);

– опрацювання матеріалів підручників, словників, навчальних посібників (організація самостійної роботи учнів на етапах вдосконалення та перевірки набутих знань і навичок);

– метод вправ (освоєння практичних умінь шляхом повторного застосування алгоритмів певної операції) [22, с. 37–38].

Активне використання останнього методу в дидактичних цілях зумовлює потребу класифікації можливих стилістичних вправ та конкретизації вимог до їхньої структури й сутності. Зокрема, М. Пентилюк зазначає, що в процесі побудови та відбору вправ зі стилістики варто дотримуватися низки принципів, а саме:

– використання змістовних текстів (вправи мають ґрунтуватися на текстах, що містять соціально або особистісно важливу інформацію, а не лише демонструють формальні мовні явища);

– врахування міжпредметних та міжстильових зв'язків (вправи повинні інтегрувати знання з інших дисциплін та порівнювати особливості різних функціональних стилів);

– відповідності вимогам навчальної програми (зміст і складність вправ не має суперечити темам, що містяться у відповідних розділах програмових матеріалів);

– систематичності та взаємопов'язаності (формування компетентностей можливе лише за умови існування цілісної системи вправ, у якій кожна наступна вправа доповнює й ускладнює попередні завдання);

– диференційованості (зміст і рівень складності вправ мають враховувати індивідуальні можливості, інтереси та рівень підготовки кожного учня);

– приділення уваги роботі над типовими помилками (вправи мають бути націлені на профілактику та усунення конкретних стилістичних помилок, характерних для мовлення учнів);

– відповідності обраним методам і прийомам навчання [34, с. 330] (наприклад, С. Омельчук пропонує використовувати дослідження-спостереження за мовним матеріалом, дослідження-реконструювання та дослідження-моделювання в рамках дослідницького методу).

Реалізація принципу текстоцентризму повинна відбуватись із врахуванням загальних засад вивчення текстів на уроках української мови, водночас пристосовуючись до вимог стилістичного аналізу та специфічного характеру публіцистики. Аналіз тексту в стилістичному аспекті виконує роль дієвого підготовчого етапу до продукування власного мовлення лише за умови врахування його багаторівневої структури, до якої належать:

1) підготовчий (пропедевтичний) етап, який передбачає ознайомлення з особливостями функціонування сучасної літературної мови та категоріями стилістики, у тому числі через виконання стилістичних вправ;

2) початковий (ознайомлювальний) етап, у рамках якого учні мають оволодіти схемою стилістичного аналізу та прочитати поданий для аналізу текст, дослідивши його смислові, жанрові, стильові й мовно-організаційні особливості);

3) основний (дослідницький) етап, під час якого відбувається ідентифікація стилістично маркованих одиниць мовної системи, аналізується доречність та нормативність їх використання, формулюються висновки щодо ефективності застосованих мовно-виражальних засобів для передачі основної ідеї висловлювання);

4) завершальний (підсумковий) етап, що охоплює остаточне оформлення, перевірку та оцінювання вчителем проведеного аналізу [50, с. 428].

Деякі лінгводидакти наголошують на невідповідності змісту освіти вимогам постіндустріального суспільства, у якому інформаційно-комунікаційні технології та мас-медіа визначають спосіб мислення й ціннісні орієнтири значної частини людства. Відтак, окремим викликом сучасності є проблема вивчення медіатекстів переважно публіцистичного стилю у контексті шкільного навчання, яке також входить до компетенції вчителів-словесників. Л. Овсієнко відстоює доцільність впровадження медіатекстів у навчально-виховний процес, спираючись на потребу використання нетрадиційних інтерактивних методів навчання, заохочення розвитку критичного мислення через формування індивідуального ставлення до інформаційних продуктів, розвиток уміння редагувати й створювати власні публіцистичні тексти завдяки

ґрунтовному аналізу чужих, цікаве та актуальне дослідження можливих варіантів перекодування реальних подій у площині медіареальності тощо [41, с. 12].

Погоджуючись із думками дослідниці, вбачаємо перспективи роботи з медіатекстами під час вивчення української мови в профільній школі, оскільки критичний аналіз ідеологічної спрямованості зразків цього різновиду публіцистики неможливий без ґрунтовного знання лексичних особливостей та стилістичних прийомів публіцистичного стилю. Звертаємося до наукового доробку Н. Бондаренко, яка пропонує такі форми роботи з паралельним використанням медіаповідомлень та матеріалів шкільного підручника:

– аналіз та оцінка змісту медіатексту й тексту з підручника, наприклад у форматі «запитання–відповідь»;

– визначення й порівняння комунікативної мети двох текстів;

– зіставлення інформації з точки зору пізнавальності й актуальності;

– порівняння використаних мовно-виражальних засобів у текстах однієї тематики;

– пошук медіатекстів, що могли б доповнити або актуалізувати матеріали підручника [5, с. 21–22].

Завдяки детальному аналізу публіцистичних текстів учні матимуть нагоду ідентифікувати неологізми, іншомовні слова й оцінну лексику, робити висновки щодо їхньої доречності та за потреби пропонувати власні варіанти редагування текстів відповідно до існуючих норм літературної мови. Він також слугуватиме важливим підготовчим етапом до формування комунікативної компетентності в рамках творчо-продуктивного методу.

Спроби врахування європейського підходу до організації мовної освіти спричинили популяризацію есе як провідного різновиду творчої роботи, що дедалі частіше використовується на уроках української мови замість традиційного жанру шкільного твору. Суб’єктивний характер осмислення поданої теми, відносно вільна структура та незначний обсяг перетворюють есе на інструмент розвитку критичного мислення й підвищення зацікавленості учнів у ході навчального процесу, водночас спонукаючи їх до використання

різноманітних засобів мовного вираження, у тому числі емоційно-експресивних [36, с. 15].

Зростання уваги до есе відображає комунікативно-жанровий підхід до навчання мови і передбачає закріплення у свідомості учнів жанрових ознак цього виду писемного публіцистичного мовлення. До них, окрім вищенаведених, також належать: невимушений асоціативний потік мовлення; розгляд нових аспектів вже знайомого об'єкта зображення; поєднання медитативно-рефлексивних роздумів з риторичною діалогічністю; високий рівень модальності; збереження логічності, аргументованості та гармонійності тексту за умови відсутності жорстких вимог до композиційного викладу тощо [2, с. 28–29].

На уроках рідної мови учні повинні ознайомлюватися з конкретними композиційними проявами аргументативно-міркувального характеру жанру есе, з-поміж яких вирізняють: наявність ключового речення, що містить основну думку тексту; структурну єдність початку й закінчення; риторичні запитання та інверсії; вставні і вставлені конструкції; різноманіття однорідних членів речення та видів синтаксичного зв'язку; використання цитат та афоризмів [77, с. 124-127]. Наведені засоби допомагають побудувати зв'язне висловлювання, яке ефективно привертає увагу читача до власного погляду на обрану проблему та зберігає притаманний жанру есе інтертекстуальний характер.

Робота над написанням есе в контексті шкільного навчання є багаторівневим процесом, що вимагає відповідної підготовки. О. Глазова до його етапів відносить:

1) ознайомлення учнів із жанровими особливостями жанру есе та окремих його різновидів (есе-розповідь, есе-опис, есе-дослідження, есе-аналіз, есе причини-наслідку та ін.);

2) розгляд зразків есе та аналіз наявних у них лінгвостилістичних параметрів (змісту, композиції, використаних мовних засобів);

3) опанування алгоритму написання есе, зокрема в груповому або парному форматі;

4) презентацію результатів групової/парної роботи з подальшим обговоренням, що передбачає визначення типових помилок і методів їх усунення;

5) індивідуальне написання есе на обрану вчителем або учнями тему [10, с. 81-82].

Один із можливих алгоритмів створення творчої роботи зазначеного жанру містить: здивування потенційного читача; заперечення наявних поглядів на подану проблему; провокування роздумів або емоцій читача; виклад власних міркувань; аналіз фактів та подій; аргументація наведеної позиції; підбивання підсумків [53, с. 11]. Таким чином, здобувачі освіти вчаться не просто продукувати шаблонне висловлювання за поданою схемою, а встановлювати діалог з можливою аудиторією, конструюючи власне мовлення на основі прогнозів щодо очікуваної реакції читачів на подані роздуми.

Профільна освіта передбачає ознайомлення учнів з низкою жанрів публіцистичного мовлення, до яких зокрема належать:

– замітка (стисле інформаційне повідомлення з чіткою, лаконічною структурою);

– нарис (розкриття образу людини або сутності певного суспільного явища через емоційне осмислення реальних фактів за допомогою художньо-виражальних засобів);

– репортаж (оперативне й динамічне відтворення подій їхнім учасником або свідком, у якому індивідуальне авторське сприйняття поєднується з документальною передачею фактів);

– інтерв’ю (діалог автора з людиною, чиї думки на актуальну суспільно значущу тему є цікавими й цінними, у форматі «запитання – відповідь»);

– стаття (оцінка, аргументація та узагальнення наявних думок щодо важливих суспільно-політичних явищ);

– рецензія (критично-аналітичний жанр, який містить детальну аргументовану позицію автора щодо певного художнього твору);

– відгук (емоційно-оцінний жанр, метою створення якого є висловлення суб’єктивного враження від творів мистецтва);

– презентація (представлення певного проекту, ідеї або результатів власних досліджень у форматі усного публічного виступу з використанням візуальних матеріалів);

– реклама (стисле оголошення, покликане привернути увагу аудиторії та спонукати її до дії).

Соціальні мережі на сучасному етапі розвитку суспільства вважаються одним з основних джерел інформації та важливим середовищем для міжособистісного спілкування. Відтак, формат блогу є новітнім різновидом публіцистичного мовлення, до створення якого учні можуть залучатись на уроках української мови. Переважно монологічний характер мовлення, який передбачає ведення власного блогу, також надає можливість соціалізації через функцію коментування. Учні отримують змогу на практиці оволодіти ключовими ознаками публіцистичного стилю, створюючи актуальні, переконливі та експресивні дописи, водночас опановуючи норми мережевого етикету [60, с. 204–205]. Учитель-словесник може виконувати роль ментора й редактора, який допомагатиме обирати теми для висвітлення та за потреби редагувати стилістичні помилки.

Робота з удосконалення публіцистичного мовлення повинна враховувати не лише писемні жанри. Наразі визнається тісний зв’язок рівня розвитку ораторської майстерності із загальною мовленнєвою культурою учня, що зумовлює необхідність врахування здобутків риторичної науки при вивченні основ продукування усних висловлювань. Розвиток уміння формувати аргументовані й переконливі виступи, які можуть мати заздалегідь підготовлений або імпровізований характер, вимагає ґрунтовної підготовки. До можливих форм роботи відносять аналіз промов видатних ораторів з обговоренням доцільності мовного наповнення й структурного оформлення, ознайомлення з особливостями та різновидами публічних виступів, залучення учнів до роботи на семінарах та колоквіумах, участі в дискусіях тощо, організацію рольових ігор, заохочення рефлексії та самоаналізу. Зазначені методи допоможуть здобувачам освіти опанувати культуру дискусії та полеміки, стати активними слухачами, подолати пов’язані з публічними

виступами психологічні бар'єри та навчитися впливати на емоції аудиторії шляхом побудови змістовних і логічних висловлювань.

Отже, виховання культури публіцистичного мовлення на уроках української мови повинне охоплювати широкий спектр усних і писемних жанрів публіцистичного стилю. Підготовка до різних комунікативних ситуацій допоможе виховати компетентного мовця, здатного надати власним думкам необхідну форму, що допоможе якомога ефективніше вплинути на погляди слухачів або читачів.

Висновки до другого розділу

Сучасний процес навчання стилістики в профільній школі заснований на систематичній інтеграції низки актуальних підходів до вивчення мови. Діяльнісний, компетентнісний та особистісно зорієнтований підходи створюють єдиний дидактичний комплекс, що перетворює навчання з пасивного засвоєння знань на активну діяльність, спрямовану на формування в учнів здатності ефективно функціонувати в різноманітних комунікативних ситуаціях.

Ядром формування стилістичної компетентності виступає текст, що розглядається як цілісна комунікативна одиниця, яка розкриває функціонування мови в реальному контексті. Аналіз та створення публіцистичних текстів різних жанрів є найбільш ефективним шляхом для засвоєння здобувачами освіти стилістичних норм і розвитку вмінь ідентифікувати й використовувати стилістично забарвлені мовні засоби.

Ефективний навчально-виховний процес передбачає дотримання багатоелементної системи дидактичних принципів. Класичні засади шкільної освіти (принципи науковості, систематичності, послідовності, доступності, зв'язку теорії з практикою) поєднуються із сучасними (вимогами щодо диференціації, індивідуалізації, інтегративності, проблемності, творчого характеру навчання тощо) та власне лінгводидактичними задля забезпечення цілісності й практичної спрямованості сформованих умінь і навичок.

Формування стилістичної компетентності безпосередньо залежить від доцільності використаних у ході навчання вправ, що ґрунтуються на змістовних текстах і враховують потреби диференційованого навчання. Різноманіття жанрів публіцистичного стилю, до створення якого залучаються учні профільної школи, допомагає розвинути навички формулювання власної думки різного ступеня лаконічності й образності, навчитися переконливо й аргументовано висловлювати ставлення до актуальних проблем спільноти та нації, оволодіти навичками роботи з цифровим контентом, підтримувати гнучкість і креативність мислення.

Таким чином, надання пріоритету інтересам і мотивації учнів, добір доречних інструментів практичної реалізації поставлених дидактичних цілей та забезпечення чітких критеріїв оцінювання сприятимуть вихованню компетентних і критично мислячих авторів усних та писемних публіцистичних висловлювань.

РОЗДІЛ 3
ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Питання публіцистичного стилю в програмах і підручниках з української мови для профільної школи

Процес формування стилістичної компетентності учнів має поступовий і багатоетапний характер, зумовлений необхідністю чіткого дотримання принципів наступності й перспективності. Втілення в життя змісту навчальних програм для профільної школи можливе лише за умови формування надійного фундаменту знань про стилі протягом усього навчально-виховного процесу.

Сучасна шкільна практика передбачає ознайомлення з певними особливостями стильової диференціації мовлення в ході вивчення української мови в початкових класах. Здобувачі освіти формують первинні навички роботи з текстами різних стилів на основі інтуїтивного розуміння відмінностей між ними та елементарних знань. Основна школа передбачає детальніше вивчення загальних і мовних ознак стилів мовлення, у результаті якого учень вмітиме розрізняти стилістично нейтральну та стилістичну забарвлену лексику, ідентифікувати й редагувати стилістичні помилки та правильно використовувати стилістично марковану лексику при побудові власних висловлювань [38].

Відтак, основи публіцистичного мовлення закладає базова середня освіта (5–9 класи). Передбачається, що на момент переходу на наступний етап навчання здобувачі освіти розумітимуть специфіку використання певних елементів публіцистичного стилю з метою розкриття суспільно значущих проблем і володітимуть навичками створення простих публіцистичних текстів. Зокрема, чинна програма передбачає обов’язкову роботу над написанням твору-роздуму, есе, портретного нарису, інтерв’ю та повідомлення на морально-етичну або суспільно важливу тему. Також пропонується створення

інформаційного допису до газети або вебсайту, допису до блогу та проєкту статті до Вікіпедії.

Таким чином, основним завданням мовної освіти 10–11 класів у стилістичному аспекті є систематизація вже набутих знань та подальше опанування жанрового різноманіття рідної мови. Належний рівень сформованості стилістичної компетентності має слугувати базисом для подальшого вдосконалення мовно-культурної особистості учнів. Кінцевою метою цього етапу навчання є виховання мовця, здатного продукувати не лише стилістично відповідні, а й комунікативно доцільні висловлювання, що не суперечитимуть сучасній мовній нормі.

Ключовою особливістю профільної освіти є врахування індивідуальних потреб учнів та важливості їхньої майбутньої професійної самореалізації, що відображається через можливість поглибленого вивчення обраних предметів. Інструментом для реалізації навчання на двох рівнях, стандарту й профільному, є програми та підручники, спрямовані на задоволення освітніх потреб учнів залежно від обраного напряму профільного навчання.

Чинні програми з української мови безпосередньо підпорядковані змістовим лініям, що визначають їхню сутність. До них належать:

– мовленнєва або комунікативна (спрямована на формування в учнів умінь і навичок створювати висловлювання різних типів і стилів відповідно до комунікативної ситуації);

– мовна (передбачає узагальнення здобутих у 5–9 класах знань про стилістичне багатство мови як системи);

– соціокультурна (актуалізує зв'язок мови з суспільством, історією, культурою та менталітетом народу);

– діяльнісна або стратегічна (реалізується шляхом застосування здобутих знань на практиці, зокрема через проектну, дослідницьку, творчу діяльність учнів);

– лінгвістична (наявна в програмі профільного рівня задля надання вивченню рідної мови науково-дослідницького спрямування, що забезпечить

учнів теоретико-методичною базою для подальшої освітньо-наукової діяльності у філологічній галузі).

Наявність наскрізних ліній, що є спільними для всіх шкільних дисциплін, забезпечує системність, практичну спрямованість та міжпредметну єдність освіти. Особливої актуальності вони набувають у ході вивчення публіцистичного стилю, адже саме він може слугувати інструментом формулювання й висловлення власної думки із суспільно значущих питань. Програмою передбачено ознайомлення учнів з матеріалом чотирьох наскрізних ліній:

1) «Екологічна безпека і сталий розвиток» (передбачає формування екологічно свідомих членів суспільства, що усвідомлюють власну відповідальність за майбутнє планети; сприяє підтриманню екології мовлення);

2) «Громадянська відповідальність (виховує громадян, готових вести активну діяльність на покращення добробуту своєї громади та забезпечення потреб рідної нації; надає учням розуміння їхніх мовних обов'язків);

3) «Здоров'я і безпека» (сприяє формуванню навичок ведення здорового способу життя; наголошує на важливості позитивних емоцій та запобігання конфліктам для підтримання ментального й духовного здоров'я);

4) «Підприємливість і фінансова грамотність» (закладає основи майбутнього професійного самовираження та фінансового планування в мінливих умовах капіталістичного устрою суспільства).

Отже, тематичне наповнення наведених програм підпорядковується суспільному контексту, що незмінно супроводжує навчально-виховний процес. Власне тематика навчального матеріалу має інтегрований характер. У чинній програмі рівня стандарту публіцистичне мовлення не розглядається у вигляді окремої теми – натомість, аспекти стилістики впроваджені в різні розділи. Зокрема, поглиблення знань про поняття норми в сучасній літературній мові в 10-му класі передбачає залучення навичок публіцистичного мовлення при виконанні таких видів робіт:

– виступ під час дискусії на тему «Які слова руйнують наше життя?», «Інтернет зближує чи накопичує самотність?», «Чи потрібні мові запозичення?», «Грубість – духовна слабкість чи демонстрування сили?»;

– написання відгуку про сайт відомої людини;

– написання повідомлення на тему «Лексичну норму відображають і утверджують насамперед словники»;

– написання есе на тему «Чарівність і могутність слова», «Життя в гармонії з природою», «Гаджети чи реальне спілкування?» тощо.

Розділ «Стилістична норма», що пропонується до розгляду в 11-му класі, передбачає узагальнення набутих протягом шкільного курсу навчання знань про стилістичні помилки, особливості використання стилістично забарвленої лексики (синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, слів іншомовного походження, фразеологізмів), специфіку словотвору та синтаксису, що використовується в різних стилях мовлення. Цей розділ є своєрідним підсумком усього курсу української мови та передбачає 10 годин для опанування поданого матеріалу. Серед конкретних видів роботи, дотичних до публіцистичного мовлення, можна виокремити:

– виступ під час дискусії на тему «Чи потрібно бути мовно стійким?», «Гроші. Навіщо збирати? Де зберігати? На що витрачати? Як заощаджувати?», «Мовна мода – це добре чи погано?»;

– написання есе на тему «Читання робить нас кращими»;

– складання діалогів на тему «На добро відповідай добром, а на зло?», «Чому Ліна Костенко назвала страшними слова «дволикість», «дворушництво», «двозначність», «двомовність», «двоєдушність»?».

Логічним доповненням до наведених тем є розділ «Практична риторика», на вивчення якого відводиться 16 годин у 10-му класі (9 годин у першому семестрі та 7 годин у другому) і 16 годин в 11-му класі (6 годин і 10 годин відповідно). На відміну від інших розділів, він не містить розписаної мовної змістової лінії, що допомагає повністю змістити акценти на комунікативну складову. Очікуваним результатом опанування зазначеної теми є вміння готувати план і текст публічного виступу з урахуванням аудиторії та ситуації

спілкування, вести конструктивну суперечку і змістовно відповідати на запитання, використовувати риторичні тропи й фігури, створювати тексти різних жанрів, у тому числі інформаційних та оцінювальних.

Можна констатувати, що вивчення української мови на рівні стандарту передбачає ведення дискусій та написання есе як основні форми роботи з продукування усного й писемного публіцистичного мовлення, що є надважливими інструментами формування цілісної комунікативної компетентності. Обрані теми вимагають від учнів активізації критичного мислення, формулювання власного аргументованого погляду на актуальні проблеми суспільства, що відповідає вимогам сучасної української освіти.

Обрання філологічного напряму відображає прагнення учня детальніше заглибитись у напрацювання мовознавчої науки, ближче ознайомитись із жанрово-стильовою диференціацією рідної мови. Зміст навчальної програми профільного рівня укладений з урахуванням зазначених потреб, що стосується також вивчення стилістичних аспектів. Мовна й лінгвістична змістові лінії, які передбачають розгляд кожного рівня мовної організації в стилістичному розрізі, доповнені мовленнєвою (комунікативною), у рамках якої учні одинадцятого класу витрачають 14 годин на розгляд публіцистичного стилю та 12 годин на ознайомлення з технікою ораторського виступу, що винесені в окремі теми. Для формування культури публіцистичного мовлення використовуються такі форми й методи роботи:

– аналіз зразків публіцистичного стилю (зокрема, текстів масмедіа, реклами та промов видатних особистостей);

– створення власних текстів різних жанрів (статті до журналу або вебсайту, замітки, нарису, репортажу, інтерв'ю, кореспонденції, рецензії, твору-роздуму, відгуку про твір мистецтва, презентації, реклами, публічного виступу);

– ведення дискусій, дебатів, полеміки на суспільні або морально-етичні теми [55].

Навчальна програма для 10–11 класів профільного рівня зберігає притаманну непрофільній програмі системність та практичну зорієнтованість вивчення стилістики, водночас пропонуючи більш детальний розгляд

жанрового розмаїття публіцистики з точки зору лінгвістичної науки. Такий підхід стане в нагоді не лише в контексті виховання майбутніх філологів, а й для забезпечення загальної допрофесійної підготовки учнів, зважаючи на те, що грамотна усна й письмова мова входить до переліку найбільш затребуваних навичок на думку українських роботодавців, а ораторське мистецтво досі залишається найслабшою ланкою професійної компетентності сучасних молодих спеціалістів [20, с. 25–26].

Практична реалізація вимог наведених програм вимагає залучення відповідних навчальних матеріалів. Незважаючи на безперервне оновлення педагогічних технологій, підручник залишається важливим супроводжувальним інструментом навчальної діяльності. Необхідність урахування компетентнісного підходу та значна кількість інформації, доступна учням завдяки стрімкому розвитку інформаційно-комунікативних технологій, вимагають від лінгводидактів суттєвого переосмислення ролі підручника та оновлення його змісту. Як зазначає О. Горошкіна, наразі спостерігається суттєве поповнення переліку функцій шкільного підручника, адже на доповнення до інформаційної складової він має також сприяти розвитку творчого й критичного мисленню, формуванню світоглядних орієнтирів, стимулюванню мовленнєвої діяльності, підтриманню мотивації до вивчення предмета тощо [11].

Серед підручників з української мови, рекомендованих МОН, для дослідження було обрано такі навчальні видання:

1) Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. О. Глазова (2019) [74];

2) Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти. С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова (2018) [72];

3) Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова (2019) [73].

У підручнику з української мови для 11 класу (рівень стандарту) за авторством О. Глазової вивчення публіцистичного стилю зосереджене в розділах «Стилістична норма» та «Практична риторика», що відповідає змісту

програми. Наприклад, у ході поглиблення знань про загальномовні неологізми здобувачам освіти пропонується ознайомитись з уривками різних публікацій, що містять зазначені лексичні одиниці (вправа 335). Рецензія і відгук – це єдині письмові публіцистичні жанри, на підготовку яких відводяться окремі параграфи.

Підручник містить низку рубрик, які допомагають урізноманітнити навчальний процес шляхом залучення учнів до різних видів діяльності. Наприклад, рубрика «Знайте і вмійте більше» пропонує завдання підвищеного рівня складності, що забезпечує диференційованість навчання; завдання з позначками «Проведіть дослідження» і «Попрацюйте з комп'ютером» заохочують самостійність учнів та розвиток уміння орієнтуватися в значних обсягах інформації, що доступні сучасним користувачам ІКТ; у рубриці «Виконайте проєкт» містяться завдання творчого характеру, які стимулюють розвиток творчого й критичного мислення (наприклад, при вивченні теми «Паралельні форми вираження наказового способу дієслів І та ІІ особи множини» пропонується підготувати дослідницький проєкт «Вживання наказового способу дієслів у мові ЗМІ та реклами»; наприкінці теми «Сполучники з прийменниками при, за, із-за» передбачається проєктна діяльність щодо суржику як показника рівня культури особистості).

Такі завдання сприяють комплексному розвитку мовної особистості, оскільки трансформують абстрактні правила в інструменти для аналізу реальних комунікативних явищ, формують дослідницькі навички та розвивають мовну свідомість, що є запорукою високої культури мовлення в сучасному суспільстві.

Підручники з української мови авторського колективу С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман і Л. Попової для профільного рівня відображають вимоги поглибленого вивчення запропонованих тем. У них аспекти формування культури публіцистичного мовлення розглядаються більш детально й предметно. Матеріали навчального видання систематизовані за допомогою переліку наскрізних рубрик, серед яких наявні такі:

– «Буду я навчатись мови золотої» (теоретичні відомості щодо теми, яка є предметом вивчення);

– «Практикум» (система вправ, що сприяє реалізації отриманих у попередній рубриці знань на практиці);

– «Спілкування» (питання для обговорення в парах або групах, що допомагають учням сформулювати власну думку з актуальних суспільних або мовознавчих проблем та публічно її висловити);

– «Мовне портфоліо» (проєктно-дослідницька діяльність здобувачів освіти, що здійснюється в ході опанування відповідного розділу) та ін.

Характерними особливостям аналізованих підручників є наявність QR-кодів, що забезпечують доступ до необхідних інтернет-ресурсів; добір епіграфів, що готують учнів до вивчення теми та спонукають до роздумів; винесення цитат видатних особистостей та найважливіших понять у ліву частину сторінки, що полегшує сприйняття й допомагає зорієнтуватися у найважливіших термінах.

У підручнику для 10 класу публіцистичний стиль розглядається найповніше у великому за обсягом розділі «Мовленнєве спілкування. Стилістика і культура мовлення». Після поглиблення та узагальнення знань про стилістичну систему мови, учням пропонується виконання різного виду робіт, серед яких конспектування публіцистичної статті, написання рецензії на підручник, письмовий переказ тексту про видатного діяча культури з творчим завданням, аналіз та написання статті на морально-етичну або професійну тему, твору-роздуму на суспільно-політичну тему тощо. Запропонована тематика письмових завдань відображає вимоги наскрізних ліній програми та має яскраво виражене соціокультурне спрямування.

Подальше заглиблення в жанрове розмаїття публіцистичного стилю спостерігається в підручнику для 11 класу. Серед усіх стилів української мови йому приділено найбільше уваги – вивченню публіцистики присвячено десять тем (теми 28–37). Після обговорення притаманних цьому стилю мовних особливостей, учні долучаються до аналізу та створення нарисів, репортажів, заміток, інтерв’ю, статей, кореспонденції, презентацій, реклами. Такий

багатоаспектний аспект до розвитку публіцистичного мовлення відповідає вимогам сучасних реалій. Також значна частина підручника приділена риторичній науці та ораторському мистецтву – подані основні поняття риторики, зразки мовлення видатних ораторів, а також практичні завдання з підготовки виступів про актуальні для українського суспільства проблеми.

Можна підсумувати, що проаналізовані навчальні видання демонструють сучасний та дидактично доцільний підхід до формування в учнів культури публіцистичного мовлення, що відображається через неоднорідний характер завдань, залучення інтерактивних методів навчання та підбір актуальних зразків сучасної публіцистики з метою реалізації текстоцентричного підходу. Підручники зазначених авторів повністю відповідають вимогам навчальних програм обох рівнів і розкривають їхній зміст через доступні та цікаві для учнів ілюстративні матеріали, привабливе зовнішнє оформлення, наявність структурованих схем і таблиць тощо.

3.2. Система завдань і вправ для формування культури публіцистичного мовлення учнів профільної школи

Оволодіння знаннями про стилістичні особливості мовної системи та вмінням доречно й правильно використовувати їх на практиці – це комплексна діяльність, яка вимагає повноцінного залучення різних типів мисленнєвих процесів учнів. Відтак, система вправ, за допомогою яких здобувачі освіти тренуватимуть нові навички, повинна мати багатоаспектний характер, надаючи можливість систематично й ефективно перевести набуті теоретичні знання в практичну площину.

Розвиток зв’язного мовлення учнів передбачає оволодіння засобами мовної системи (фонетичними, лексичними, граматичними, стилістичними) та механізмами сприйняття чужого мовлення й формулювання власних висловлювань. Отже, вправи комунікативного спрямування мають не лише забезпечувати наявність в учнів певних ситуативних знань з тем, передбачених мовною змістовою лінією, а й створювати сприятливе мовленнєве середовище,

давати змогу пристосуватись до різних умов спілкування швидко й ефективно, передавати власні думки співрозмовнику в унормованій формі без втрати змістового наповнення тощо [58, с. 4].

Процес формування компетентностей, у тому числі комунікативної, вимагає системного й наукового підходу до вибору вправ, що пропонуватимуться учням як метод засвоєння знань та опанування певним видом діяльності. Спираємось на науковий доробок лінгводидакта Л. Мамчур, що містить послідовний комплекс комунікативних вправ, складовими частинами якого є:

– мовні вправи (передбачають аналіз, зіставлення та узагальнення мовних одиниць, підбір синонімів або антонімів, побудову речень та словосполучень, проведення стилістичного експерименту);

– умовно-мовленнєві вправи (мають переважно імітаційний, підставний, трансформаційний або репродуктивний характер; до них належать встановлення стилістичної ролі мовних засобів, аргументоване підтвердження або спростування поданої тези, визначення доцільних з огляду на комунікативну ситуацію засобів мовного вираження тощо);

– мовленнєві вправи (забезпечують розвиток умінь читання, письма, аудіювання й говоріння шляхом продукування або сприйняття усного чи писемного мовлення);

– комунікативні вправи (сприяють реалізації практичних навичок самостійного монологічного й діалогічного спілкування за умови усунення попередньо наявних вербальних опорів, а саме допоміжних інструкцій, схем, ключових слів тощо) [32, с. 130].

Враховуючи обґрунтовану важливість практичного втілення отриманих знань, вважаємо доцільним запропонувати власну розроблену систему вправ із розвитку публіцистичного мовлення, яка може використовуватись під час вивчення відповідних тем на уроках української мови у профільній школі.

Вправа 1. Розподіліть подані фразеологічні одиниці, які часто вживаються в публіцистичних текстах, на групи: 1) фразеологізми, що мають

незначне емоційне забарвлення; 2) фразеологізми з негативним забарвленням; 3) фразеологізми з позитивним забарвленням:

Підняти хвилю, ламати стереотипи, годувати обіцянками, кинути виклик, на межі можливого, бити на сполох, вітер змін, стояти на роздоріжжі, сидіти склавши руки, топтатися на місці, розгорнути дискусію, набути нових обертів, перевірений часом, утерти носа, важка артилерія.

Вправа 2. Прокоментуйте значення поданих семантичних неологізмів, які часто використовуються в публіцистичних текстах. Перевірте у тлумачному словнику значення виділених слів та складіть з ними речення, спираючись на матеріали словникових статей.

*1. «Через два дні прийшов результат, який приголомшив: у мене **«корона»**!» (ТСН) 2. «Ворог підступний і кожна така **тривога** – це реальна небезпека для життя…» (ТСН) 3. «Але річ у тім, що майже третину покупок українці роблять через міжнародні маркетплейси, такі як AliExpress, Amazon, eBay, Temu та Shein. Однак все частіше товари придбані на цих сайтах прирівнюють до **«сірого»** імпорту». (Еспресо) 4. «Але скасування чи зменшення виплат за **«зеленим»** тарифом призведе тільки до зростання вартості електроенергії в Україні, запевнив очільник державного підприємства». (LIGA.net) 5. «З появою коронавірусу фанати QAnon і «ковід-**дисиденти**» (так називають тих, хто не вірить в існування коронавірусу або вважає, що проблема сильно перебільшена) стали вірними союзниками». (Бі-бі-сі Україна) 6. «Двадцять шість разів завдавали влучних ударів по ворожих позиціях. Росіяни поверталися після кожної **«бавовни»** і отримували знову!» (телеграм-канал Міноборони України) 7. «Публічним особистостям часто доводиться стикатися з атаками **«тролів»**». (Газета «День») 8. «Засновник корпорації Microsoft мільярдер Білл Гейтс, що визнаний найпопулярнішою людиною планети, записав **вірусний** ролик для залучення уваги до власного щорічного послання». (Дзеркало тижня)*

Проаналізуйте, які події суспільно-політичного життя спричинили появу поданих семантичних неологізмів. Визначте, які з них мають міжнародний характер, а які – суто українську специфіку. Поміркуйте над тим, чи може

значення цих слів змінюватись залежно від тематики публіцистичного тексту, у якому вони використовуються.

Вправа 3. Прочитайте поданий уривок зі статті. Чи існують українські відповідники до виділених слів? Чи є доречним їх використання в поданому контексті? Обґрунтуйте свою думку.

Українські ЗМІ активно популяризують у своїх матеріалах нові запозичення, формуючи таким чином моду на мовні уподобання з акцентом на широке використання англіцизмів, американізмів. Зокрема, світ моди, оперативно реагуючи на запити сучасного суспільства, кризи, постійно поповнює свій лексикон новими назвами різноманітних аксесуарів, предметів одягу, взуття, зачісок, назвами брендів та виробників одягу, модних стилів, які виникли останнім часом. Такі слова стали невід'ємним мовним атрибутом сучасника. І ми вже не уявляємо свого життя без ***світшотів***, ***блейзерів***, ***джинсів-скіні***, ***кюлотів***, ***боді***, ***кейпів*** *тощо. Щодня в новинній стрічці нам повідомляють про появу нових* ***трендів*** *і зникнення старих* ***брендів***. *А модні поради від* ***фешн-гуру*** *неодмінно вбережуть нас від огріхів при формуванні весняних* ***аутфітів*** *чи осінніх* ***луків***: «***Лофери*** *можуть вам замінити черевики, туфлі, мокасини і балетки»; «****Пальта-оверсайз*** *(вільного крою) здаються занадто об'ємними, але насправді виглядають жіночно і витончено»; «У новому сезоні* ***асортимент*** *поповниться теплими* ***худі***, ***бомберами*** *та дутими шарфами…»*

Створіть словник англіцизмів, які часто зустрічаються в текстах публіцистики, на обрану тематику (політична, економічна, спортивна, культурна тощо), що міститиме:

1) запозичення з англійської мови;
2) український відповідник (за наявності);
3) опис значення та контексту, у якому використовується англіцизм;
4) приклад використання.

Вправа 4. Робота в парах.

Уявіть, що один з вас – українець, а інший – його друг-іноземець, який зацікавлений у вивченні української мови. Складіть та розіграйте діалог з теми

«Мовний експорт» з поясненням іноземцеві значення українських слів, які не мають іншомовних відповідників (*козак, верховина, узвар, вишиванка* і под.).

Вправа 5. Проаналізуйте стилістичні та функціональні особливості поданих заголовків. Висловіть припущення щодо можливого змісту та емоційного забарвлення статей, яким вони належать:

1. *«Піррова перемога уряду» 2. «Економіка наступає на горло вітчизняній пісні» 3. «Вчитися ніколи не пізно, проте краще – своєчасно» 4. «Сім разів відміряй, щоб один раз придбати» 5. «Іржа їсть залізо, але не завжди воно їй по зубах» 6. «Ріжуть курку, яка несе золоті яйця» 7. «Покажи мені свій диплом, і я скажу, хто ти» 8. «Проблеми від «світлого минулого».*

Вправа 6. Запропонуйте 3–5 заголовків до статті, уривок з якої наведений нижче, використовуючи у них фразеологічні одиниці.

Нове дослідження показало, що четверо з десяти співробітників покоління Z (16-24 роки) віддають перевагу традиційній офісній роботі, оскільки почуваються самотніми, працюючи з дому. Багато хто з них почав кар'єру в період локдаунів, коли "дистанційка" стала нормою, і, ніколи не працювали в офісі на постійній основі, зазначають автори дослідження. Це позбавило їх звичних форм неформального спілкування, на кшталт спільних обідів і зустрічей після роботи. У доповіді, що ґрунтується на опитуванні 8 тисяч дорослих британців, також було виявлено, що саме молоді співробітники страждають від самотності сильніше за інших. Особливо важко доводиться тим, хто заробляє на блогінгу або в соцмережах. Майже 60% інфлюенсерів зізналися, що хочуть знайти роботу, яка пропонує більш соціальне середовище.

Вправа 7. Відредагуйте поданий текст відповідно до норм сучасної української мови. Розподіліть помилки на групи за видами мовної організації (лексичні, орфографічні, пунктуаційні, синтаксичні, стилістичні). Зробіть висновки про те, чи впливає перенасиченість публіцистичного тексту помилками на сприйняття його змісту.

У наший час емодзі є загально прийнятою мовою, що об'єднують мільйярди людей. Вони вже не обмежуються вираженням емоцій, а стали невід'ємною частиною поп культури, мистецтва і навіть політики.

Емодзі нині являється не просто частиною побутового спілкування між друзями чи родиною, а й частиною рекламних стратегій, мистецтвом або навіть виразом політичних поглядів. Наприклад, керуючий офісом президента Андрій Єрмак часто зашифровує в свої пости у соцмережах важливі політичні меседжі. На його думку дуже важливо навіть до серйозних речей ставитися із позитивом, тому він старається повідомляти таким чином якісь позитивні новини.

Емодзі допомагають замінити слова або навіть цілі фрази, роблячи спілкування більш швидшим і простішим. Вони також допомагають передати емоції або тон, коли їх важко передати письмово. Наприклад, фраза «Я в порядку» може показатися холодною, але емоджі-посмішка або серденько додають щирості. Фактично, вони перетворюються у невербальні сигнали цифрової розмови, роблячи її більш інтерактивною та виразною. Більше того, вони допомагають долати мовні бар'єри, бо люди з різних культур використовують однакові символи і розуміють їх також однаково, що робить це універсальною формою спілкування.

Їх використовують також і в мистецтві. Художники, наприклад, створюють величезні полотна з емодзі, щоб показати, як змінився спосіб комунікації у XXI столітті. З'являються навіть літературні твори, в яких емодзі частково або повністю міняють слова. Приміром, за допомогою символів перевели роман Германа Мелвілла «Мобі Дік». Щобільше, існують навіть цілі університетські курси, які вивчають емодзі як приклад сучасної семіотики.

Візьміть інтерв'ю в однокласника або члена родини про те, як вони розуміють значення найпоширеніших емодзі. Оформіть його письмово.

Вправа 8. Прочитайте вірш Оксани Забужко «Рідна мова»:

Мова кожного народу неповторна і – своя;

в ній гримлять громи в негоду, в тиші – трелі солов'я.

На своїй природній мові і потоки гомонять;

зелен-клени у діброві по-кленовому шумлять.

Солов'їну, барвінкову, колосисту – на віки –

українську рідну мову в дар мені дали батьки.

Берегти її, плекати буду всюди й повсякчас,

бо ж єдина – так, як мати, мова в кожного із нас!

Перегляньте виступ письменниці «Не бійтеся говорити українською» (URL : https://www.youtube.com/watch?v=dki9tCf_3uI), звертаючи увагу на особливості інтонаційного оформлення.

Визначте функціональний стиль наведених зразків мовлення та їхню головну ідею. Поміркуйте про те, які мовно-стилістичні засоби допомагають О. Забужко донести до читачів або слухачів основну думку в обох випадках.

Вправа 9. Створіть асоціативний кущ до поняття «фейк». Перевірте результати своєї роботи, ознайомившись з уривком наукової статті «Фейкові новини як новітній засіб маніпуляції та дезінформації»:

Фейк (від англ. fake – підробка) – це неправдиве повідомлення, достовірність якого забезпечують свідчення «очевидців», сфабриковані фото та відеоматеріали. Відтак фейкову інформацію можуть містити різні медійні формати: текстове повідомлення, реклама, фото-, відео- або аудіопідробки, використання ботів, тролів, які беруть активну участь в обговореннях під постами в різних соціальних мережах чи на форумах.

Залежно від функціонального завдання українські дослідники виокремлюють кілька різновидів фейків: ті, що сіють паніку; ті, що розпалюють ворожнечу; ті, що поширюють хибні думки, щоб заплутати, відволікти від правди; ті, що маніпулюють свідомістю; ті, що рекламують когось або щось; ті, що приносять прибуток ЗМІ, який їх поширює; ті, що плямують репутацію; ті, що розважають.

Ознаками будь-яких фейкових новин є виражена упередженість, «переконливий» стиль, сатиричний тон викладу, яскравий, провокаційний – «клікбейтний» – заголовок, гіперболізація у викладі тощо. (За Л. Досич)

Напишіть вільне есе на тему «Правда чи фейк? Як розпізнати маніпуляцію в новинах і соцмережах».

Додаткове завдання. Кожен учень готує два уривки статей: один з них належить справжній публікації, інший – неправдивий, вигаданий учнем.

Учитель зачитує по черзі уривки, подані різними учнями. Завдання учнів – визначити, чи новина є справжньою, чи фейковою.

Вправа 10. Ознайомтесь із матеріалами статті до Вікіпедії про поняття «шароварщина» та з уривками публікацій, автори яких порівнюють його з новим поняттям «байрактарщини». Підтвердіть або спростуйте наведені тези:

1) Сьогодні людям необхідно виплеснути емоції від пережитого горя та згуртуватися завдяки патріотичним гаслам. Тому виникнення пісень про "байрактар", пса Патрона – це природне явище. На жаль, такі вияви попкультури не заглиблюють нас у проблематику, не дають можливості оцінити внесок кожного героя для перемоги, накидають поверхове ставлення до воєнних подій у державі. Та суспільство має насититися різними проявами культурних переживань і таким чином перейти до наступної стадії розвитку якіснішого контенту.

2) "Байрактарщину" прирівняли до шароварщини, хоча природа цих явищ має принципові відмінності. В певному сенсі вони є антонімами. Шароварщина – це про штучне. Вона є результатом радянської цензури народного мистецтва, створення його "правильної", ідеологічно прийнятної версії. На відміну від фольклору, який формується й оновлюється у проживанні народом його історичних реалій, шароварщина демонструє статичний та прорахований образ народної творчості. Фольклор не буває ані правильним, ані витонченим, бо вільно народжується в народному середовищі як реакція на значущі для нього події. З цього коріння і так звана "байрактарщина". Ті, хто закидають їй примітивність, ігнорують те, що народна творчість є примітивною за фактом.

Виконайте одне із запропонованих завдань:

1) складіть проєкт статті до Вікіпедії про поняття «байрактарщина»;

2) створіть та опублікуйте допис до блогу з обґрунтуванням вашого особистого ставлення до наведених понять.

Вправа 11. Створіть «діаграму Венна» (схему з двох кіл, що перетинаються, середина якої містить спільні ознаки понять, а бічні сторони –

відмінні) для порівняння публіцистичних жанрів рецензії та відгуку. Спирайтеся на такі жанрові особливості:

1) дослідницько-науковий характер;
2) дослідницько-образний (художньо-публіцистичний) характер;
3) висловлення власних оцінок і спричинених твором вражень;
4) обов'язкове володіння автором мистецтвознавчою термінологією;
5) відверта оцінність та емоційність;
6) аргументованість наданих оцінок;
7) стислість та ясність викладу думок;
8) доброзичливість і тактовність.

Вправа 12. Визначте жанрово-стилістичну приналежність наведених уривків. Прокоментуйте спільні та відмінні жанрові ознаки. Поміркуйте, про який твір літератури в них йдеться.

1) «Письменник зобразив людину, в якій постійно борються добро зі злом, яка інколи заради особистого утвердження здатна піти навіть на злочин, не страждатиме й від людських жертв, і разом — це неординарна особистість із виразною суспільною й психологічною неодновимірністю, не позбавлена вміння скептично, а то й іронічно, сприймати себе та навколишній світ. У цьому романі автор постає як найкращий продовжувач традицій європейської літератури, зокрема творів «Батько Горіо» Бальзака, «Любий друг» Мопассана, «Кандід» Вольтера, які він саме тоді й перекладав.

Роман, хоча й широко читався, зокрема молоддю, упереджено викривався й паплюжився в пресі. Починалося з того, що автор «дивиться на світ крізь вузькі щілинки рафінованого інтелігентського світогляду», а доходило до висновків, що «книжка антирадянська», бо в ній не показано «звички робітників і селян», а головний герой — «безмежний індивідуаліст, обиватель-міщанин з куркульською ідеологією». Та все було навпаки: індивідуалізм, конформізм, взагалі, міщанство з'являлися у творах автора не від авторської «інтелігентщини» чи «дрібнобуржуазного естетства», а від того, що письменник, доскіпливо вивчаючи реальне життя, чуттям художника

розпізнавав отруту в душах людей і намагався застерегти від неї незміцнілий суспільний організм.»

2) «Здається, що про цей роман чули майже всі і хто хотів, вже прочитав або відклав на колись. Роман починається з того, що молодий простий сільський хлопець їде пароплавом до Києва, на навчання. Має багато сподівань і мрій, якщо не підкорити, то хоча б познайомитись зі столичним життям. А що з цього вийшло – дізнаєтесь, коли прочитаєте.

Роман майстерно написаний: тонко, психологічно, з цікавими філософськими діалогами. У центрі твору – письменники і письменництво, муки творчості (ви помітили, як письменники люблять писати про письменників?).

Я отримав величезне задоволення від читання. Загальна атмосфера, особисто на мій погляд, трохи гнітюча, безрадісна, неоптимістична. Начебто по місту розпорошений невидимий туман якогось розчарування екзистенційного характеру – в житті, крім фізичного задоволення і праці на благо соціуму (куди ж без неї), більше немає жодного сенсу.

Якщо ви хочете почитати щось з української класики, але не про село, кріпаків і панів, цей роман – найкращий вибір. Врахуйте тільки, що він не дуже життєствердний і призначений для вдумливого читання. І ще невеличка порада: купіть якісне видання, а не в м'якій обкладинці з дрібним шрифтом. Роман цього безумовно вартий.»

Складіть власну рецензію або відгук на твір українського кіномистецтва XXI століття, враховуючи особливості обраного жанру.

Вправа 13. Підготуйте й виголосіть коротку інформаційну або переконувальну промову на одну із запропонованих тем, беручи до уваги: 1) мету виголошення промови; 2) потенційну аудиторію; 3) вимоги до композиційної побудови.

Перелік можливих тем:

1. Заохочення любові до читання в цифрову епоху.
2. «Хто хоче – шукає можливості, хто не хоче – шукає причини».

3. Онлайн-навчання: як перетворити технології на свого найкращого помічника.

4. Як правильно обрати професію: поради для тих, хто на роздоріжжі.

5. Освіта майбутнього: що важливіше, знання чи вміння?

Запропоновані вправи враховують жанрове різноманіття публіцистичного мовлення, відображають міжпредметні зв'язки мовно-літературної галузі, містять завдання різного рівня складності для диференціації та індивідуалізації навчального процесу, спонукають учнів до творчої діяльності. В основі наведених вправ лежить принцип текстоцентризму, який реалізовано за допомогою підбору сучасних зразків української публіцистики на суспільно важливі теми.

Висновки до третього розділу

Програми та підручники з української мови для профільної школи, затверджені та схвалені МОН України, забезпечують практичну реалізацію зазначених раніше підходів, форм та методів навчання. Наявність змістових ліній (мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної) зумовлює національно зорієнтований та практичний характер мовленнєвої діяльності з опором на доробки провідних мовознавців. Наскрізні лінії забезпечують міжпредметні зв'язки та надають шкільній освіті цілісного характеру, що підвищує її ефективність та активізують мотивацію учнів до навчального процесу.

Питання розвитку культури публіцистичного мовлення повною мірою розглядається в програмах та підручниках профільного рівня, що надає учням можливість заглибитись у специфіку публіцистичних жанрів та ораторської майстерності. На рівні стандарту простежується потреба формування загальних умінь ведення дискусії та написання окремих публіцистичних текстів, зокрема есе.

Важливою ознакою сучасних навчальних видань є залучення до процесу навчання медіатекстів та нещодавніх публікацій, що є особливо актуальним у контексті вивчення мінливого публіцистичного стилю. Запропонована в підручниках схема роботи з публіцистикою пропонує різнорівневі вправи, що

поєднують аналітичну діяльність (опрацювання поданих зразків мовлення) з продуктивною творчою (створення власних висловлювань). Такий підхід забезпечує поєднання традиційних лінгводидактичних методів з інтерактивними, що відповідає інтелектуальним та особистісним потребам здобувачів освіти.

Комплекс вправ, спрямованих на формування культури публіцистичного мовлення учнів, окрім мовних завдань повинен містити також умовно-мовленнєві, мовленнєві та власне комунікативні вправи. Підбір матеріалів для вправ має бути орієнтований на сучасні суспільно значущі теми, що допоможе стимулювати мотивацію учнів і на прикладах довести необхідність набутих умінь. Очікуваним результатом застосування запропонованої системи завдань є формування в учнів здатності до самостійного й аргументованого публіцистичного мовлення, що готує їх до ефективної комунікації в майбутній професійній діяльності та сприяє формуванню активної громадянської позиції.

ВИСНОВКИ

Потреба сучасного інформаційного суспільства в особистостях, здатних до ефективної та аргументованої комунікації, що відповідає морально-етичним нормам і не порушує вимог сучасної літературної мови, наразі визначає зміст шкільної філологічної освіти. Профільний етап, кінцевою метою якого є підготовка учнів до активної громадської діяльності та подальшого професійного розвитку, спрямований на формування в них не лише теоретичної бази знань про мову, а й уміння створювати власні цілісні висловлювання, зміст і форма яких відображають високий рівень розвитку мовленнєвої культури.

Поняття культури мови в лінгводидактичному контексті розглядається як галузь лінгвістики, що вивчає динаміку норм літературної мови. На противагу йому, культура мовлення вважається індивідуальною компетентністю, яка відображає здатність мовця до доречного й свідомого вибору мовних засобів у конкретній комунікативній ситуації. Правильне, змістовне, точне, логічне, доречне й естетичне мовлення характеризує повноцінно розвинену мовно-культурну особистість.

Особливе місце публіцистики в системі функціональних стилів української мови визначається її інноваційним та мінливим характером, зумовленим необхідністю відображення в ній широкого спектру суспільно-політичних процесів. Подвійна функція інформування та впливу, що доповнюється обов’язковою оцінністю, спричиняє жанрово-тематичне різноманіття публіцистичного стилю, яке, зі свого боку, вимагає від учителів-словесників підвищеної уваги до особливостей різних жанрів у ході навчання мови.

Відтак, для успішного розвитку публіцистичного мовлення у здобувачів освіти необхідно поєднувати три ключові компоненти: опанування літературних норм, розуміння жанрових особливостей публіцистики та здатність поєднувати мовні інновації з дбайливим ставленням до мовної екології. Реалізація цієї моделі забезпечує підготовку мовців, здатних до відповідальної та продуктивної комунікації, що відповідає вимогам сучасного інформаційного простору.

Вивчення стилістики в профільній школі підпорядковане загальнодидактичній системі підходів, принципів, методів, прийомів та форм навчання. Діяльнісний, компетентнісний та особистісно зорієнтований підходи утворюють фундамент мовної освіти, що доповнюється функціонально-стилістичним, текстоцентричним, комунікативно-діяльнісним і комунікативно-жанровим аспектами, які сприяють формуванню цілісної стилістичної компетентності. Існування комплексу загальних та власне лінгводидактичних принципів навчання забезпечує науковість, системність, доступність, практичну спрямованість та індивідуалізацію навчального процесу.

Удосконалення культури публіцистичного мовлення учнів передбачає використання широкого спектру методів, до яких належать пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, евристичний, метод вправ, творчо-продуктивний тощо. Здобувачів освіти доцільно залучати до створення висловлювань різних публіцистичних жанрів, до основних з яких можна віднести статтю, замітку, нарис, репортаж, інтерв'ю, рецензію, відгук, презентацію, рекламу. Особливо активно на різних етапах вивчення мови використовується написання есе як ефективного розвитку критичного й творчого мислення. Вбачається необхідність подальшого дослідження перспектив роботи з медіатекстами для збереження актуальності шкільної освіти загалом та конкретно тих її аспектів, що стосуються публіцистичного стилю.

Аналіз програм і підручників з української мови для 10–11 класів допоміг встановити, що чинні програми структуровані навколо змістових (мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної) та наскрізних ліній, що забезпечує національно-зорієнтований і практичний характер навчання. На профільному рівні питання публіцистичного мовлення розглядаються значно глибше, з акцентом на жанрове розмаїття та ораторське мистецтво. Сучасні підручники демонструють дотримання текстоцентричного та компетентнісного підходів, містять різнорівневі завдання, інтерактивні рубрики та актуальні текстові матеріали.

Система вправ, спрямована на вдосконалення культури публіцистичного мовлення, повинна містити мовні, умовно-мовленнєві, мовленнєві та комунікативні вправи, що охоплюватимуть різні аспекти: стилістичний аналіз, роботу з неологізмами та запозиченнями, редагування текстів, створення заголовків, аналіз та продукування текстів різних жанрів (від есе і рецензії до публічного виступу). Вправи мають бути побудовані на актуальному матеріалі, враховувати міжпредметні зв'язки та бути спрямованими на розвиток критичного мислення, творчості й активної громадянської позиції учнів.

Отже, формування культури публіцистичного мовлення є важливим складником мовної освіти у профільній школі, зростання уваги до якого серед лінгводидактів відповідає потребам сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арешенков Ю. О. Стилістика української мови: Конспект лекцій та плани занять. 3-є вид. Кривий Ріг : КрДПУ, 2007. 46 с.

2. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: Методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.

3. Бехта Т. О. Текст і дискурс у новітніх парадигмах лінгвістичних знань. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2019. Том 30 (69). №4. Ч. 2. С. 18–22.

4. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: комунікативно-прагматичний та нормативний аспекти : дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01. Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2013. 41 с.

5. Бондаренко Н. Медіатекст як ресурс осучаснення й збагачення змісту підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника.* 2021. №27. С. 15–25.

6. Бондаренко Н. В. Україна під «новою парасолькою грамотності». *Нова педагогічна думка.* 2020. № 2(102). С. 55–59.

7. Бородіна Н. Формування мовної особистості учнів як провідне завдання мовної освіти. *Studia Methodologica.* 2015. Issue 41. С. 79–84.

8. Гаврилова Я. До проблеми розрізнення «норми» і «помилки» у текстах періодичних видань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика.* 2015. Вип. 22. С. 118–120.

9. Галаєвська Л. В. Текстоцентричний підхід до формування мовленнєвих умінь і навичок та його реалізація в підручнику української мови. *Проблеми сучасного підручника.* 2017. Вип. 19. С. 68–79.

10. Глазова О. П., Дика Н. М. Есе як актуальний вид навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови. *Інноваційна педагогіка.* 2018. № 7. С. 78–83.

11. Горошкіна О. Роль шкільного підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання української мови учнів ліцею. URL : http://surl.li/mgqvy

12. Грибан Г. В., Маліновська Т. В. Методи і прийоми навчання мови. ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 35–43.

13. Груба Т. Л. Методика формування мовної особистості старшокласника на уроках української мови (профільний рівень) : дис. … док. пед. наук: 13.00.02. Рівне, 2019. 524 с.

14. Гуменяк В. О. Поняття «стиль» і «дискурс» в інтерпретаційних парадигмах сучасної лінгвістичної думки. *Лінгвістичні дослідження.* 2020. Вип. 52. С. 148–159.

15. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. / Упорядник Богуш А. М. Частина І та ІІ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2005. 720 с.

16. Дошкільна лінгводидактика: термінологічний словник для здобувачів вищої освіти денної та заочної форми навчання спеціальності 012 «Дошкільна освіта» / укладач В. В. Іванова. Мукачево : МДУ, 2021. 15 с.

17. Дідук-Ступ'як Г. І. Філософські концепти лінгвометодичної технології «інтеракція різнотипових підходів до вивчення української мови». *Науковий вісник Донбасу.* 2013. № 2. URL : https://surli.cc/hxsoel

18. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.

19. Захарчук-Дуке О. Проблема культури мовлення у науковому полі сучасної лінгводидактики. *Українська мова і література в школах України.* 2014. № 2. С. 19–25.

20. Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Навички для України-2030: погляд бізнесу / за ред. М. А. Саприкіної. Київ : ТОВ «Видавництво «ЮСТОН», 2016. 36 с.

21. Калужинська Ю. Функціонування негативно-оцінної лексики в газетних текстах суспільно-політичної тематики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика.* 2022. № 1(1). С. 36–40.

22. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.

23. Коць Т. А. Публіцистичний стиль в українській літературній мові кінця XIX – початку XXI ст.: нормативно-аксіологічний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2019. 455 с.

24. Коць Т. А. Поняттєва парадигма публіцистичного стилю в академічному проєкті «Українська стилістика»: енциклопедія. *Українська мова : науково-теорет. журнал.* 2020. №1. С. 13–26.

25. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 423 с.

26. Кравець Л. Баран Є. Стилістика української мови. Навчально-методичний посібник. Берегове-Ужгород, ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ. ТОВ «РІК–У», 2022. 150 с.

27. Кучеренко І. А. Реалізація функціонально-стилістичного підходу на уроках української мови в основній школі. *Педагогічні науки: зб. наук. праць.* Т. 1 № 60. 2011. С. 105–110.

28. Кучеренко І. А. Формування стилістичної компетентності старшокласників. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.* 2006. Вип. 2. С. 189–194.

29. Леонова Н. В. Синтаксис малих жанрових форм інформації сучасної української мови : дис. … канд. філол. наук. : 10.02.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 237 с.

30. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.

31. Мамчур Л. І. Лінгводидактичні підходи до формування комунікативної компетентності учнів основної школи. *Педагогічні науки : зб. наук. праць.* Херсон : Вид-во ХДУ, 2011. Вип. 59. С. 124–128.

32. Мамчур Л. І. Реалізація комунікативних вправ як ефективний чинник формування комунікативної компетентності учня. *Стратегічні напрями розвитку сучасної української лінгводидактики: монографія* / за ред.

Е. Палихати, О. Петришиної. Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. С. 126–138.

33. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. Київ : ВЦ Академія, 2001. 360 с.

34. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів: М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.

35. Методика навчання української мови у закладах загальної середньої освіти (профільний рівень) : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти ОС «Магістр» / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Каф. укр. мови та метод. її навч. ; уклад. Т. В. Григоренко, В. О. Коваль, К. А. Маслюк. Умань : Візаві, 2023. 308 с.

36. Методичні рекомендації щодо навчання української мови учнів 5–11 класів у 2023/2024 навчальному році. URL: https://drive.google.com/file/d/1Z69ioDIMOfccvwO0PAl-7Hm73g0BdxVi/view?usp=sharing

37. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма: навч. посібник. 2-ге вид., доп. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 440 с.

38. Мойсеєнко О. Стилістичні вміння як основа мовленнєвої підготовки молодшого школяра. URL : http://surl.li/ydmjsz

39. Нечаєнко Т. В. Мовленнєва практика у постмодерному культурлінгвістичному просторі мас-медіа. *Питання культурології.* №37. 2021. С. 181–190.

40. Нечипоренко А. Ф. Мова ЗМІ та її вплив на формування культури мовлення. *Science and Education a New Dimension. Philology.* 2017. V(32), Issue 122. С. 67–69.

41. Овсієнко Л. М. Проблема визначення сутності медіатексту в науковому полі лінгвістики й лінгводидактики. *Українська мова і література в школах України: щомісячний науково-методичний та літературно-мистецький журнал.* Київ : Видавництво «Педагогічна преса», 2016. № 2. С. 9–13.

42. Окуневич Т. Г. Про культуру мови і мовлення студентів-філологів. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна.* 2013. С. 238–241.

43. Омельчук С. Дослідницький підхід до навчання мови : лінгводидактичний словник-довідник : навчальний посібник. Київ : [б.в.], 2015. 56 с.

44. Павлюк І. Сучасна українська публіцистика: теоретичні та практичні аспекти. *Соціальні комунікації: теорія і практика / Social Communications: Theory and Practice.* 2020. № 11(2). С. 79–97.

45. Паніна Л. А. Стильова палітра сучасних літературних мов. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* 2015. Вип. 57. С. 111–113.

46. Пасинок В. Г. Мовленнєва культура сучасного викладача і студента. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. *Іноземна філологія.* 2016. Вип. 84. С. 168–176.

47. Пентилюк М. І., Марунич І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення. Навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 224 с.

48. Поворознюк С. І. Специфіка лінгвостилістичного аналізу публіцистичних текстів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* 2009. № 2. С. 122–127.

49. Попович А. С. Методика навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти : монографія / А. С. Попович. Кам’янець-Подільський : ФОП Сисин Я. І., 2018. 376 с.

50. Попович А. С. Стилістичний аналіз тексту як метод навчання майбутніх учителів української мови і літератури. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* 2017. № 4. С. 426–431.

51. Попович А. С. Формування стилістичних умінь майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти. *Український педагогічний журнал.* 2019. № 3. С. 119–126.

52. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : Посібник для студентів пед. університетів та інститутів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

53. Приходько О. Ю., Дроздовський Д. І., Гримашевич Г. І., Калинич О. В., Кузьмич О. О. Практичні рекомендації з підготовки до IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури. Харків : Українознавча гра «Соняшник», 2017. 70 с.

54. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Каб. Міністрів України № 1392 від 23.11.2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF

55. Програма Українська мова. Для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: 10–11 класи / Л. Мацько та ін. : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. 84 с. URL : https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58818/

56. Програма Українська мова: 10–11 класи. Рівень стандарту / Голуб Н. Б. та ін. : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407. 42 с. URL : https://undip.org.ua/library/ukrainska-mova-10-11-klasy-navchalna-prohrama/

57. Проценко О. В. До проблеми вивчення функціональних стилів у вищій школі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2013. Вип. 6. С. 269–274.

58. Розвиток зв'язного мовлення на уроках рідної мови в початковій школі (методичні рекомендації) з дисципліни «Методика навчання української мови» для студентів денної та заочної форм навчання напряму підготовки «Початкова освіта» / Укладач: Хома О. М. Мукачеве : МДУ, 2016. 54 с.

59. Романчук С. М. Культура мовлення студентів як лінгвокогнітивна й моральна проблема: зміна акцентів після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика.* 2023. Т. 34 (73) № 1. Ч. 1. С. 76–80.

60. Святогоров І. Публіцистичні жанри в шкільному курсі української мови: зміст, призначення, система вивчення. *Вісник Національного*

університету «*Чернігівський колегіум*» *імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки.* 2021. Вип. 14–15. С. 201–206.

61. Семашко Т. Ф. Практична стилістика і культура мовлення: Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. 256 с.

62. Стежко Ю. Г. Лінгвоекологія конструкцій публіцистичних текстів (на основі наративних практик). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика.* Т. 36 (75). № 1. Ч. 2. 2025. С. 318–324.

63. Стилістика мовних одиниць: лексична стилістика, стилістична фразеологія : навч.-метод. посіб. для студентів-філологів ЗВО / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т укр. філології, Каф. укр. мови та методики її навч. ; уклад.: І. І. Коломієць. Умань : Візаві, 2021. 108 с.

64. Стилістика української мови (Теоретичні основи стилістики. Художньо-виразові засоби мовлення) : навч.-метод. посіб. для студентів-філологів ЗВО / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-тет укр. філології, Каф. укр. мови та методики її навч. ; уклад. І. І. Коломієць. Умань : Візаві, 2019. 240 с.

65. Стилістика української мови: навчально-методичний посібник / упорядники: А. С. Попович, Л. М. Марчук ; за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.

66. Стишов О. А. Нова суспільно-політична лексика і термінологія в сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження*. 2019. Вип. 50. С. 258–268.

67. Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти : колективна монографія / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2024. 268 с.

68. Тихоненко О. В. Специфіка стилістичного переміщення лексичних одиниць (на матеріалі текстів публіцистичного стилю). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія.* 2017. Вип. 77. С. 115–119.

69. У просторі культури мови і стилю. Світлані Яківні Єрмоленко : наук. зб. / Архангельська А. М. та ін. ; упоряд.: С. П. Бибик, Т. А. Коць ; редкол.: П. Ю. Нестеренко (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2019. 327 с.

70. Уздєнова Ю. М. Культура мовлення публічного управлінця. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2017. № 7.

71. Україна, українська мова – світ XXI століття у діалозі культурно-мовних, морально-громадянських цінностей особистості та педагогічних систем : ел. зб. статей за матеріалами Дванадцятої Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 25 жовт. 2019 р. / за наук. ред. Г. О. Васьківської. Київ : Педагогічна думка, 2019. 588 с.

72. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / за ред. С. О. Караман та ін. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 272 с.

73. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / за ред. С. О. Караман та ін. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 272 с.

74. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. загал. серед. освіти / за ред. О. Глазова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 224 с.

75. Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

76. Українська стилістика і риторика : практикум / укладач Л. Білоконенко. Кривий Ріг : КДПУ, 2024.

77. Хлистун І. Лінгвостилістичні особливості есе як публіцистичного жанру. *Філологічний часопис.* №1. 2022. С. 121–128.

78. Ходанич Л. П., Ходанич П. М. Стилістика в профільній школі: Методичний посібник для вчителя. Ужгород : ЗІППО, 2021. 85 с.

79. Хома О. М. Культура мовлення як складова культури особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology : journal.* Budapest, 2017. V(51). Issue 112. С. 24–27.

80. Царик О. Культура мовлення як елемент духовної культури суспільства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.* 2016. Вип. 1. С. 318–327.

81. Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси. Київ, 2009. 240 с.

82. Чемеркін С. Г. Трансформації розмовного стилю в інтернет-комунікації. *Мовознавство.* 2007. № 4–5. С. 36–43.

83. Черниш О. А. Співвідношення понять «функціональний стиль», «мовленнєвий жанр» і «регістр дискурсу». *Закарпатські філологічні студії.* 2019. Вип. 10(2). С. 36–40.

84. Шатілова О. С. Оцінність як категорія текстів в українських засобах масової комунікації. *Studia philologica.* 2017. Вип. 8. С. 74–77.

85. Шелехова Г. Т. Особливості формування мовленнєвої компетентності учнів основної школи в процесі сприймання письмових текстів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* 2013. Вип. 40. С. 267–271.

86. Шульжук Н. В. Стилістика сучасної української літературної мови: навчальний посібник для учнів ліцеїв та гімназій. Рівне–Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. 174 с.

87. Янко Н. О. Принципи реалізації функціонально-стилістичного підходу в процесі вивчення граматичного матеріалу в початковій школі. *Молодий вчений.* 2018. № 2.1. С. 149–153.

88. Hlazova S., Akulshyna N., Shkvorchenko N., Hromovenko V., Orenchak O. Linguistic aspects of language culture: study of norms, standards and variations in speech communication. *Multidisciplinary Science Journal.* 2014.